

UDK 325.3 (497.6) "1890/1914"
Izvorni znanstveni rad

MODALITETI EKSTERNE KOLONIZACIJE U BOSNI 1890-1914: CASE STUDY ZA NJEMAČKE ERARNE KOLONIJE

Amila Kasumović
Filozofski fakultet Sarajevo

Apstrakt: U ovom radu je fokus istraživanja postavljen na dva nivoa, pri čemu jedan ide tragom uočavanja i definiranja modaliteta eksterne kolonizacije kako ju je provodila austrougarska vlast u Bosni i Hercegovini, dok drugi pokušava utvrditi ritam nastajanja i nivo razvoja njemačkih erarnih kolonija, te njihovu konsolidaciju i integraciju u bosanskohercegovačko društvo.

Ključne riječi: njemački kolonisti, eksterna kolonizacija, Bosna i Hercegovina, agrarno pitanje, zakup čestica, zemaljska pripadnost, Zemaljska vlada, Zajedničko ministarstvo finansija

Abstract: This paper deals with two levels of the issue of colonisations of Bosnia and Herzegovina: one follows the route of identification and definition of modalities of external colonisation as it was carried out by Austro-Hungarian rulers of Bosnia and Herzegovina, while the other attempts to establish the rhythm of emergence and the level of development of German state-owned colonies, as well as their consolidation and integration into the society of Bosnia and Herzegovina.

Key words: German colonists, external colonisation, Bosnia and Herzegovina, agrarian issue, acquisition of land plots, land ownership, Provincial Government, Joint Ministry of Finance

Austrougarskom okupacijom stanje u Bosni se značajno promijenilo, posebno u sastavu stanovništva. Počinje masovnije naseljavanje stranaca, pa i Nijemaca, koje je u početku bilo vezano za privatnu inicijativu, ali je s vremenom postalo dijelom oficijelne državne politike. Njemačka skupina u Bosni je počela rasti, a s tim je išao i njezin razvoj u svim segmentima života. Stječe se dojam da se ova nacionalna manjina (pri tome prvenstveno mislimo na doseljene seljake-koloniste), u odnosu na ostale manjine kao što su Poljaci, Česi, Rusini, Mađari i drugi, najviše razvila i postigla zavidan društveno-politički status.

Kao takva, ona je bila predmetom kratkih ili usputnih razmatranja. Postoji izvjestan broj bosanskohercegovačkih autora koji se u svojim radovima doticao pitanja njemačkih kolonista.¹ Važno je naglasiti da su se oni u istraživanju ovog pitanja služili izvornom građom, ali da su se pri tome fokusirali na usko razdoblje posvećujući pažnju uglavnom doseljavanju kolonista u smislu hronološkog toka kolonizacije i odabira mjesta za kolonije, razmatranju razloga zbog kojih se Zemaljska vlada odlučila na provedbu kolonizacijske politike navodeći pri tome argumente koji su govorili u prilog njezinim privrednim ili političkim motivima. Razmatrani su i uvjeti pod kojima je Vlada naseljavala strane koloniste. Osim ovih, ostala pitanja vezana za njemačke koloniste u Bosni su uzgred doticana.

¹ Navest ćemo samo najznačajnije. Ferdo Hauptmann, Reguliranje zemljišnog posjeda u BiH i počeci naseljavanja stranih seljaka u doba austro-ugarske vladavine. Sarajevo, *Godišnjak Društva istoričara*, XVI, 1965, 151-171. Tomislav Kraljačić, Kolonizacija stranih seljaka u Bosni i Hercegovini za vrijeme austrougarske uprave. Beograd, *Istorijski časopis*, knj. XXXVI, 1989, 111-124. Ferdinand Schmid, *Bosnien und die Herzegowina unter der Verwaltung Oesterreich-Ungarns*. Leipzig, 1914. Đorđe Mikić, O privrednim i socijalnim prilikama u Bosanskoj Krajini u prvim godinama austro-ugarske okupacije (1878-1895) Banja Luka, *Istorijski zbornik Instituta za istoriju u Banja Luci*, 1982, 75-111. Isti, O kolonizaciji stranih seljaka u Bosni i Hercegovini u vrijeme austro-ugarske uprave. Sarajevo, *Migracije i Bosna i Hercegovina*, 1990, 181. Dževad Juzbašić, O austrougarskoj kolonizacionoj politici u BiH nakon aneksije. Sarajevo, *Prilozi*, Institut za istoriju, 1975-1976, broj 11-12, 325-331. Literatura njemačke provenijencije se znatno razlikuje od djela domaćih autora. Tu se uglavnom radi o djelima koja nemaju znanstveni karakter, a njihovi autori često nemaju kritički pristup proučavanju naseljavanja Nijemaca u Bosni. Njihov pristup je ponekad romantičarsko-nacionalistički. Ipak, ova djela su bila korisna i interesantna zbog mogućnosti sagledavanja stavova onog "drugog i drugačijeg", tj. kako su njemački kolonisti doživljavali Bosnu kao zemlju, njezine ljude i običaje, te kako je izgledao njihov svakodnevni život u novoj domovini. Smatramo da iz plejade njemačkih autora koji su pisali o kolonistima, treba izdvojiti smo dva imena - J. Heimfelsen i H. Maier.

Fokus našeg istraživanja postavljen je prvenstveno na njemačke kolonije nastale posredstvom i uz pomoć Zemaljske vlade, koja je prilikom osnivanja istih imala u vidu prosperitet njemačkih privatnih kolonija-Windthorst i Rudolfsthal. Nastojali smo utvrditi ritam naseljavanja, postupak dodjele čestica stranim doseljenicima, status kolonista, te mehanizam važećih zemljišnih odnosa unutar njemačkih erarnih kolonija. Zaključci do kojih smo došli zasnovani su najvećim dijelom na izvornoj građi (fondovi Zemaljske vlade i Zajedničkog ministarstva finansija).

Eksterna kolonizacija u Bosni i Hercegovini 1878-1890: kratak pregled

Već u julu 1878. godine, dakle neposredno poslije završetka zasjedanja Berlinškog kongresa, u Zagrebu je izašao „Proglas i poziv za iseljavanje prema Bosni“.² Inteligentnim i marljivim ljudima, koji imaju određeni kapital, ovim se pozivom obećava sreća i bogatstvo u Bosni i Hercegovini bez obzira na njihovu profesionalnu preokupaciju. Nama je posebno interesantan dio koji se odnosi na zemljoradnike, kojima se ukazuje na pola miliona jutara njiva i livada u plodnim ravninama, kao i na činjenicu da se zemlja može povoljno zakupiti i kupiti.³ Sastavljač poziva je bila Generalna agencija za iseljavanje prema Bosni i Hercegovini, koja je imala svoja zastupništva u Sarajevu, Mostaru, Banjoj Luci, Travniku i još nekim bosanskohercegovačkim gradovima. Zainteresirani za naseljavanje su se za informacije mogli obratiti određenim ljudima u zemlji u kojoj su trenutačno nastanjeni, ali su za agitaciju bili zaduženi i zaposlenici spomenute agencije.⁴

² Usp. Abel Lukšić, *Bosnien und die Herzegovina. Kurzgefasste Darstellung aller geographischen, volkswirtschaftlichen und sozialen Verhältnisse dieser Länder*. Prag, 1878, 115.

³ „Landwirthen zur Kenntniss, dass über eine halbe Million Joche Acker- und Wiesen- Land in den fruchtbarsten Ebenen in beliebigen parzellen sehr billig gepachtet werden können und dass viele bosnische Gross-Grundbesitzer (Beg's) bereit sind, einen grossen Theil ihres Grundbesitzes sehr preiswürdig zu verkaufen. *Isto*, 117.

⁴ Mikić, istina nesigurno, navodi ime izvjesnog Saksa koji je kao agent radio u Zagrebu. Đorđe Mikić, „O kolonizaciji stranih seljaka“, 184. Zemaljskoj vladi su se u prvim godinama kolonizacije javljali različiti ljudi iz Monarhije nudeći svoje usluge posrednika u pregovorima između Vlade i kolonista. Neki od njih su, vjerovatno, vidjeli ovaj momenat kao izvrsnu priliku za brzo bogaćenje. Vlada je, međutim, imala svoje kanale kojima je ispitivala *background* ovih ljudi. Za neke od njih bi se ispostavilo da imaju kriminalni dosje. Tako je Zemaljska vlada za Georga Plakolba iz Beča utvrdila da je dotični dobro poznat tamošnjom

Međutim, i u Bosni i Hercegovini su postojali pojedinci koji su radili na istom polju kao i Generalna agencija. Nijemac Franz Pfanner, pater Samostana trapista (Maria Stern) iz Delibašinskog Sela, napisao je jedan članak o Bosni. Taj članak je izašao u jesenjem izdanju časopisa „Christlichen Pilgers“.⁵ Ovaj članak je potom štampan kao posebna brošura koju je po Njemačkoj rasturalo društvo *Sv. Boromeus*. Brošura je dospjela do župnika Kaufa i njegovih prijatelja Zimmermanna i Otta. Budući da su trojica prijatelja bili gorljivi zagovornici iseljavanja iz Essena, ova brošura im je otvorila put ka realizaciji onoga što su zagovarali. Stoga su se odmah obratili pateru Franzu za više informacija. On ih je obavijestio da u Bosnu može doći oko 20 obitelji s kapitalom od 1000 maraka.⁶

U periodu 1879-1880 nastale su dvije njemačke kolonije u kotaru Bosanska Gradiška zahvaljujući privatnom kapitalu-Donji Windthorst⁷ (kasnije proširen na Srednji i Gornji) i Maglaj na Vrbasu (preimenovan u Rudolfsthal nakon posjete princa Rudolfa 1888. godine). Kolonija Franz-Josefsfeld formirana je 1886. godine.⁸ U prve dvije kolonije naselili su se uglavnom doseljenici iz sjeverne Njemačke, dok su Franz-Josefsfeld formirali ugarski doseljenici.

Autori koji su se do sada bavili pitanjem eksterne kolonizacije u Bosni i Hercegovini za vrijeme austrougarske uprave imaju dosta usuglašene stavove oko nedefinirane uloge Zajedničkog ministarstva finansija i Zemaljske vlade u procesu koloni-

policijskoj direkciji, te da je na ime kolonizacije iz državne kase podigao veliki zajam. Arhiv Bosne i Hercegovine (Dalje: ABiH), ZMF, 1880, br. 7665, (Zemaljska vlada-Zajedničkom ministarstvu finansija, 30. april 1880.)

⁵ Fritz Hoffmann, *Das Schicksal der Bosniendeutschen in 100 Jahren von 1878-1978*. Ser-sheim, 1982, 21; J. Heimfelsen, *Die Deutschen Kolonien in Bosnien*. Sarajevo, 1911, 58. Tada je pater Franz podvukao: „Jetzt nach der Okkupation ist es höchste Zeit für Niederlassungen im Vrbastale“. Treba naglasiti da se o Bosni pisalo u austrijskim i njemačkim novinama i prije nego je izašao članak patera Pfannera, ali te članke su pisali ljudi koji nisu ni bili u Bosni i nisu tako dobro poznavali zemlju kao pater Pfanner. Friedrich G. Lamers, *65 Jahre Kolonie in Bosnien in Jugoslawien*. Mödling bei Wien, 1970, 20.

⁶ Rudolf Zaplata, Postanak njemačkih naseobina kod Banje Luke. Beograd, *Glasnik Jugoslovenskog profesorskog društva*, 1934, 921.

⁷ ABiH, Zemaljska vlada u Sarajevu (ZVS), br. 7755 (Okružna oblast u Banja Luci Zemaljskoj vladi u Sarajevu, 26. novembra 1880. godine; spisak kolonista naseljenih u kotaru Berbir kao prilog).

⁸ F. Hoffmann, *Das Schicksal*, 50. H. Maier, *Die deutschen Siedlungen in Bosnien, mit Abbildungen und einer Übersichtskarte*. Stuttgart, 1924, 14. Prema informacijama ZV kolonija je osnovana 1890. Izvještaj o upravi Bosne i Hercegovine 1906, Zagreb, 1906, 308.

zacije.⁹ I u Saboru je bilo poslanika koji su smatrali da se Vlada dvoumla treba li jednostavno samo dopustiti doseljavanje stranih kolonista ili ih još treba i „dobavljati“.¹⁰

Izvori pružaju drugačiju sliku. Dokumentacija iz 1879. i 1880. godine nam jasno predočava spremnost austrougarskih okupacijskih vlasti da izvrše prvo nužna ispitivanja terena kako bi utvrdili kakve su stvarne mogućnosti (konfiguracija terena, bonitet zemlje, sastav stanovništva, status pojedinih zemljišnih površina) za naseljavanje stranaca. Naređenje da se ispita teren izdala je Zemaljska vlada Okružnoj oblasti u Donjoj Tuzli još u septembru 1879. godine, a ova je bila dužna to prosljediti nižim tijelima vlasti.¹¹ Uskoro su počela pristizati izvješća iz Vlasenice, Orašja, Maglaja, Gradačca, same Donje Tuzle i Zvornika, dok kotarska vlast u Bijeljini nije uspjela izvršiti zadatak. Sva izvješća sugeriraju sljedeće: 1. da u kraju koji je bio predmetom istraživanja ne postoje krupni zemljoposjednici koji bi svoju zemlju prodali ili dali u zakup¹²; 2. ukoliko bi se i našli oni koji su zainteresirani za prodaju, istu je nemoguće izvesti jer nisu sređeni odnosi između zemljoposjednika i zakupni-

⁹ Hauptmann navodi da je stav oba tijela bio nedefiniran, nejasan i često kontradiktoran, te da su na doseljavanje stranaca nekada gledali blagonaklono, nekada su to prešućivali, a neke grupe i odbijali. Ferdo Hauptmann, *Reguliranje zemljišnog posjeda*, 157-159. Mišljenje da je vlast u prvim godinama okupacije bila nezainteresirana za kolonizaciju preuzimaju i neki drugi autori. Hofmann smatra da je kolonizacija bila veoma sumnjiva i neplanski izvedena, što ponovo upućuje na to da vlast nije bila spremna ili zainteresirana tačno utvrditi modalitete kolonizacije. F. Hoffmann, *Das Schicksal*, 56. Prema Heimfelsenovim navodima, vlast je obično bila indolentna i indiferentna prema kolonistima. J. Heimfelsen, *Die Deutschen Kolonien*, 78.

¹⁰ Govor Šćepana Grđića na XV sjednici Sabora od 29. novembra 1912. godine, Stenografski izvještaji o sjednicama b-h Sabora godine 1912/1913. i prilozi, III zasjedanje, Sarajevo, 1913, 340. Istina, Grđić se ovom prilikom koristio službenim Izvještajem o upravi Bosnom i Hercegovinom iz 1906. godine, u kojem ovakva informacija postoji, ali je to informacija vlasti prema vani, prema javnosti, koja nikada nije bila spremna prihvatiti i blagonaklono gledati na eksternu kolonizaciju, te se stvarna uloga vlasti u tom procesu trebala predstaviti „u rukavicama“.

¹¹ Naredba ZV nije sačuvana, ali se rekonstrukcija može izvršiti na temelju sljedećeg dokumenta: ABiH, ZVS, š. 29420, (Kotarski predstojnik Rajković iz Gradačca okružnoj oblasti u Tuzli, 29. oktobar 1879. godine).

¹² ABiH, ZVS, br. 806 (Izvještaj iz Vlasenice upućen Okružnoj oblasti u D. Tuzli, 7. oktobra 1879. godine); ABiH, ZVS, br. 1125 (Kotarska uprava Orašje K.k. XIII pješadijskoj trupnoj diviziji kao okružnoj vlasti u D. Tuzli, 25. oktobar 1879. godine)

ka.¹³ Međutim, Zemaljska vlada je uspjela u pokušaju da navede privatne zemljoposjednike da na svoja imanja prime „praktisch gebildete Oekonomen aus Oesterreich-Ungarn als Wirtschaftsbeamte“.¹⁴

Jedan od ključnih problema s kojim se odmah suočila Zemaljska vlada bilo je neriješeno agrarno pitanje.¹⁵ Stoga je posve jasno zašto se Zemaljska vlada nije smjela odmah upustiti u kolonizaciju, isplanirati je i izvoditi je po tačno utvrđenom modusu. Izvješća s terena su ukazivala na to da je, sve dok se ne riješe agrarni odnosi, provedba kolonizacije bezuspješna.¹⁶ Osim toga, trebalo je izvršiti premjeravanje tla i izraditi katastar, što je predstavljalo dugotrajan i mukotrpan proces za austrougarsku vlast.¹⁷

Obično se navodi da je prva svoj stav prema kolonizaciji izgradila Zemaljska vlada.¹⁸ Hauptmann je bio mišljenja da je Zemaljska vlada bila sklonija naseljavanju jer je u njemu vidjela jednu od mogućnosti privrednog podizanja Bosne i Hercegovine.¹⁹ Smatramo da je Zemaljska vlada, po prirodi svog položaja i ovlasti, raspolagala s više informacija prikupljenih s terena, što joj je doduše davalo mogućnost raz-

¹³ ABiH, ZVS, br. 872 (Izvještaj iz Maglaja upućen ZV, 29. oktobar 1879. godine); ABiH, ZVS, br. 43-prijepis (Gradonačelnik D. Tuzle Kotarskoj oblasti u mjestu, 13. novembar 1879. godine)

¹⁴ Mustajbeg Fadilpašić je dopustio da jedan takav “službenik”, Franz Kalhanek, preuzme njegovo zapušteno imanje Bila kod Brčkog. Bilo je još zainteresiranih zemljoposjednika, koji su na ovaj način htjeli unaprijediti svoja imanja. Navest ćemo samo neke: Salihbeg i Mustafabeg Uzeirbegović, Reufbeg Gradašćević, Hafizbeg Alajbegović, Sulejmanbeg Ajanović, Mustajbeg Kapetanović i dr. ABiH, ZMF, 1880, br. 2760, (Zemaljska vlada-Zajedničkom ministarstvu finansija, 8. februar 1880)

¹⁵ Vojvoda Würtemberg je smatrao da, ukoliko se kolonizacija bude provodila na državnoj zemlji, da agrarno pitanje onda prestaje biti goruće pitanje koje se treba što prije riješiti. ABiH, ZMF, 1880., br. 2760, (Zemaljska vlada-Zajedničkom ministarstvu finansija, 8. februar 1880)

¹⁶ ABiH, ZVS, br. 3479, (Izvještaj iz Zvornika upućen K.K XIII pješadijskoj trupnoj divizijskoj komandi u D. Tuzli, 26. septembar 1879. godine); ZMF se obavezivalo još jedino na to da isposluje posebne cijene kod prijevoza useljenika i njihovih dobara. ABiH, ZVS, Br. 5429, (Zajednički ministar finansija Szlávyy vojvodi Wilhelmu Würtembergu, 11. august 1880. godine).

¹⁷ ABiH, ZVS, br. 809/I, (Prijepis cirkulara Zemaljske vlade za BiH od 23. septembra 1882. godine koji se odnosi na nastanjivanje stranih iseljenika u ove provincije).

¹⁸ F. Hauptmann, Reguliranje zemljišnog posjeda, 160.

¹⁹ *Isto.*

motriti je li nastupio pogodan trenutak za naseljavanje ili ne, kako to izvesti i sl., ali su joj i osim toga ruke bile vezane i morala je konsultirati i tražiti mišljenje Zajedničkog ministarstva finansija. Postoji još jedan faktor koji doprinosi stvaranju dojma da je Zemaljska vlada prva izgradila svoj stav o kolonizaciji. Naime, Zajedničko ministarstvo finansija zbog fizičke udaljenosti, nedovoljnog poznavanja stanja u Bosni, te oslanjanja na rad Zemaljske vlade, jednostavno nije uzimalo za shodno previše se miješati u pitanje eksterne kolonizacije, nego je često davalo svoju punomoć Zemaljskoj vladi da rješava to i s njim vezana pitanja.²⁰ Stanje u Zajedničkom ministarstvu finansija djelomično će se promijeniti dolaskom Benjamina Kállaya na mjesto ministra, koji je odmah počeo podupirati kolonizaciju.²¹ On je tokom svog djelovanja kao ministar finansija uvijek pokazivao spremnost sagledati stanje u kolonijama, čuti nešto o njihovim problemima i pomoći im ako je to moguće.²²

Ipak, znatno veću ulogu u kolonizaciji odigrala je Zemaljska vlada koja je pokazivala dobru volju ako već nije bila u mogućnosti finansijski pomagati kolonizaciju, onda bar pružiti moralnu potporu doseljenicima.²³ Kada je od 1890. godine počeo rasti broj molbi za doseljavanje, Zemaljska vlada je odlučila izdvojiti erarne krčevine u tu svrhu,²⁴ što nam ukazuje na njezinu spremnost da onima koji su zainteresirani za naseljavanje u Bosni izađe u susret. O tome svjedoče i erarne kolonije naseljene njemačkim doseljenicima nastale u periodu od 1890. do 1905. godine.

²⁰ ABiH, ZVS, br. 5429, (Zajednički ministar finansija Szlávý vojvodi Wilhelmu Würtembergu, 11. august 1880. godine); ABiH, ZVS, br. 3172, (Carski finansijski ministar Szlávý Zemaljskoj vladi u Sarajevu, 6. maj 1881. godine); ABiH, ZVS, br. 769, (Zajedničko ministarstvo finansija Zemaljskoj vladi, 30. januar 1891. godine).

²¹ F. Hauptmann, Reguliranje zemljišnog posjeda, 164.

²² Kállay je posjetio koloniju Branjevo i u školskim prostorijama saslušao referat o stanju u koloniji. Dosta je pomogao kolonistima u Franz-Josefsfeldu, koji su nastradali u poplavi iz 1896. godine i morali pobjeći u Bijeljino. Koloniju je trebalo posve nanovo graditi, a u tome je kolonistima pomogao ministar dodijelivši im beskamatnu pozajmicu u iznosu od 140 000 kruna, koju su trebali otplatiti za deset godina. Kolonisti su uspjeli otplatiti samo 2000 kruna, a ostatak iznosa im je Kállay „oprostio“. J. Heimfelsen, *Die Deutschen Kolonien*, 31.

²³ ABiH, ZVS, br. 809/I, (Prijepis cirkulara Zemaljske vlade za BiH od 23. septembra 1882. godine koji se odnosi na nastanjivanje stranih iseljenika u ove provincije).

²⁴ Izvještaj u upravi Bosne i Hercegovine 1906., 308. ZV je 2. maja 1892. godine naredila da se istraže erarski komadi zemlje pogodni za pretvaranje u oranice, koji bi mogli poslužiti u svrhe kolonizacije. ABiH, ZVS, Br. 77962 (Urnek formulara koji je trebalo poslati kotarskim vlastima, a u kojem je precizno objašnjeno na što se treba obratiti pažnja prilikom izviđanja situacije na terenu).

Način nastajanja kolonija i stjecanja statusa koloniste

Već je ranije konstatirano da je Zemaljska vlada od sredine 90-ih pokazala interes za naseljavanje stranih kolonista u Bosni. U te svrhe je izdvojila određene državne komplekse zemlje, koje bi potom podijelila na veći broj parcela za koje bi se nalazili zakupci u vidu stranih doseljenika što se bave poljoprivredom.

Ona je pokušala ispitati teren i utvrditi koja vrsta zemljišta se prema osmanlijskom zakonu smije prodavati ili predavati u posjed nekoj osobi. Odgovor je našla kod Vrhovnog šerijatskog suda za Bosnu i Hercegovinu u Sarajevu. Vrhovni šerijatski sud je u svom odgovoru podvukao da općinska ispasišta poznata pod pojmom „urija“ po svojoj pravnoj naravi još od Sulejmana Zakonodavca jesu „mera“. Ona bi prema zakonu od 7. ramazana 1274. godine spadala u „erazi-metrucke“²⁵ i kao takva se nisu smjela prodavati, obrađivati ili davati nekoj osobi u posjed. Za razliku od toga „erazi-mevat“²⁶ se davala u posjed i na obrađivanje i tako se stapala s mirijom.²⁷

Nakon što je jednom utvrđeno koji državni kompleksi prema svim uvjetima mogu biti iskorišteni za proces kolonizacije, išlo se na razmatranje molbi koje su stizale iz različitih krajeva Monarhije, pa i Evrope. Ove molbe su do Zemaljske vlade dolazile na dva načina-ili bi ih uputila kotarska oblast iz određenog dijela Monarhije gdje postoje pojedinci zainteresirani za naseljavanje u Bosni ili bi se doseljenici sami javili određenoj kotarskoj upravi u Bosni i podnijeli svoj zahtjev. Nakon što bi se utvrdilo imovinsko (najmanje 600 fl. gotovine) i obiteljsko stanje interesanta, Zemaljska vlada bi donijela odluku o njegovu naseljavanju na traženi kompleks, o čemu bi izvijestila tijela vlasti iz domovine interesanta naglašavajući datum do kojeg se dotični mora javiti kod kotarskog ureda u Bosni, a pod čijom ingerencijom se nalazi kompleks na koji se kolonist naseljava. Tom prilikom je interesant morao dokazati da ima potrebni kapital. U suprotnom je morao odustati od svoje naseljeničke čestice.²⁸ Doseljenik je sa Zemaljskom vladom sklapao zakupnički ugovor u kojem je jasno bila precizirana veličina zakupničke čestice, njena lokacija, visina zakupni-

²⁵ Prema Ramazanskom zakonu od 3. maja 1858. godine u četvrtu kategoriju zemljišta spada zemlja prepuštena općoj upotrebi (metrucke). Mustafa Begić (Pr.), *Zemljovlasnici Bosne*, Sarajevo, 1997, 38.

²⁶ Pusta zemljišta ili mevat. *Isto*.

27 ABiH, ZVS, 1896, br.697 (Vrhovni šerijatski sud-Zemaljskoj vladi, 30. decembra 1895).

²⁸ Kao primjer može poslužiti slučaj naseljavanja Martina Schustera. ABiH, ZVS, 1896, br. 56006 (Zemaljska vlada-Kotarskom glavnom kapetanstvu u St. Johannu-Salzburg, 3. maj 1896).

ne po dunumu zemlje, te nabrojana prava i dužnosti zakupnika. Nakon potpisivanja ovog ugovora i preuzimanja čestice doseljenik je zvanično stjecao status koloniste.²⁹

Mogućnost naseljavanja u Bosni mogli su razmatrati samo oni strani pripadnici koji su raspolagali odgovarajućim kapitalom³⁰, koji su imali radnu spremnost, izdržljivost i energiju, što je bilo izuzetno bitno za osnivanje novog doma u jednoj stranoj zemlji.³¹ Osim toga, morali su biti neporočni i vješti u poljoprivredi.³²

Međutim, u početku se zbog neriješenog agrarnog pitanja nije mogao donijeti ni skup pravila i zakonskih propisa koji bi regulirali pitanje doseljavanja stranih kolonista u Bosnu, iako je broj molbi rastao. Postojao je Nacrt odredaba o kolonizaciji (od septembra 1879. godine), ali je Szlávya cijenio da se donošenje formalnog zakona o kolonizaciji te 1880. godine činilo ne samo nepotrebnim nego i nepoželjnim, jer bi Vlada tako sama sebi svezala ruke prije nego se riješi čitav niz pitanja na koja treba dati odgovor prije zakonskog normiranja cijele stvari.³³ Umjesto zakonske regulacije ovog pitanja predviđalo se sastavljanje popisa povlastica koje bi se mogle odobriti kolonistima.³⁴ Osim toga, interpretacija zakona od 14. safera 1276. godine, koji upotrebljava Zemaljska vlada, vodila bi formalnom inamovibilitetu zakupnika

²⁹ Usp. Heimfelsen, *Die Deutschen Kolonien*, dodatak na kraju knjige.

³⁰ Zemaljska vlada je naglašavala, u jeku kolonizacije 1895. godine, da doseljenici moraju raspolagati s minimalnim, za svrhe vođenja imanja potrebnim raspoloživim iznosom novca, jer je jedino to moglo biti jamstvo da će se kolonisti razvijati u poljoprivrednom smislu. Zemaljska vlada se trebala raspitati o imovinskim prilikama doseljenika putem političkih vlasti u Monarhiji ili putem „osoba od povjerenja“. Kotarske vlasti i ispostave su potom bile dužne da prime i smjeste doseljenike i da usporede njihovo imovinsko stanje s podacima u popisima koje je priredila Zemaljska vlada. ABiH, ZVS, br. 45621, (Zemaljska vlada Okružnim oblastima u Banja Luci, D. Tuzli i Travniku, 11. april 1895. godine).

³¹ ABiH, ZVS, br. 809/I, (Prijepis cirkulara Zemaljske vlade za BiH od 23. septembra 1882. godine koji se odnosi na nastanjivanje stranih iseljenika u ove provincije)

³² Izvještaj o upravi Bosne i Hercegovine iz 1906., 308.

³³ Šef Zemaljske vlade-vojvoda Würtemberg je u nekoliko navrata uvjeravao ministra Szlávya da ove Odredbe mogu poslužiti kao osnovica za pregovore s kolonistima, te da se iste uopće ne moraju publicirati u službenom listu. On je uporno zahtijevao da se Ministarstvo izjasni glede ovih odredbi, kako bi Zemaljska vlada mogla početi voditi pregovore s kolonistima. ABiH, ZMF, 1879, br. 22925, (Zemaljska vlada-Zajedničkom ministarstvu finansija, 2. novembar 1879); ABiH, ZMF, br. 1020 präs, 1880, (Zemaljska vlada- Zajedničkom ministarstvu finansija, 8. april 1880).

³⁴ O ovim povlasticama se raspitivao i njemački konzul kod Zemaljske vlade, ali nije mogao dobiti odgovor jer je i Zemaljska vlada čekala konačnu odluku ministra Szlávya, koja je sti-

i tako bi se stvorila prepreka za daljnje korake ka privlačenju radne snage na kultivirane krajeve.³⁵

Ona pak radna snaga (misli se na koloniste poljoprivrednike) koja bi bila privučena u Bosnu imala je svoja prava i dužnosti: kolonisti svoju zemlju nakon isteka 15 godina nisu smjeli bez suglasnosti Zemaljske vlade prodati,³⁶ a u slučaju nemara i nesavjesnog obavljanja poslova mogao je biti udaljen iz službe,³⁷ zakupnik nije smio u cijelosti ili djelomično zapustiti obradu svog komada zemlje, niti je ono što je uzeo pod zakup dalje smio davati nekom pod zakup, zakupnik je bio dužan zemlju odmah po primitku iskrčiti i izgraditi na njoj stambene i poljoprivredne objekte od vlastitih sredstava, morao je redovito uplaćivati poreze i davanja od zemlje i objekata.³⁸ Kolonistima su se davale i olakšice poput drveta za loženje, oprosta u prve tri godine od plaćanja zakupničke pristojbe (1 kruna po 1 hektaru zakupljene zemlje),³⁹ te mogućnost da mu, ukoliko se bude pridržavao uvjeta ugovora, ukoliko bude valjano obrađivao zemlju, te postupao politički i moralno ispravno, Zemaljska vlada besplatno dodijeli u vlasništvo zakupljenu zemlju.⁴⁰

gla u julu 1880. godine. ABiH, ZVS, br. 5429, (Zajednički ministar finansija Szlávý vojvodi Wilhelmu Württembergu, 11. august 1880. godine).

³⁵ *Isto.*

³⁶ *Isto.*

³⁷ Slučaj naseljavanja doseljenika koji bi istovremeno bili npr. lovci, ali i držali komade zemlje. ABiH, ZVS, š. 1-3/19, 1881.

³⁸ Ugovor Zemaljske vlade i erarskih kolonista Branjeva, Dugog polja, Šibovske i drugih kolonija sklopljen 90ih godina (preuzeto iz priloga Heimfelsenove knjige „Die deutschen Kolonien in Bosnien“, 113-115).

³⁹ Svaki naseljenik koji primi državnu zemlju da je kultivira može biti oslobođen od plaćanja 1/10 ukoliko do tog momenta ista nije bila ubirana s tog zemljišta. Naseljenici na privatnoj zemlji, koja je prethodno oporezovana i čiji su oni vlasnici, ne mogu biti oslobođeni od plaćanja 1/10. Erlass des Gemeinsamen Ministeriums vom 18. August 1880. Nr. 5612 B.H., betreffend die Befreiung der Colonisten vom Zehent, Zbornik zakona iz 1880.

⁴⁰ Trebalo je, pored toga, proteći deset godina od momenta doseljenja dotičnog u BiH da bi stekao status bosanskog zemaljskog pripadnika. Izvještaj o upravi Bosne i Hercegovine iz 1906, 308.

Ritam naseljavanja erarnih njemačkih kolonija

Formiranje njemačkih erarnih kolonija počelo je devedesetih godina, a trajalo je, zvanično, do 1905. godine. U tom periodu formirane su slijedeće kolonije: Branjevo, Dubrava-Königsfeld, Dugopolje, Glogovac-Schutzberg, Kadar, Ularice-Franzferdinands- Höhe, Prosara, Šibovska, Vranovac, Vrbaška-Trebovljani, Vrbovac.⁴¹

Obitelji kolonista postupno su se doseljavale na različite komplekse.⁴² U početku je na tim kompleksima bilo naseljeno tek nekoliko obitelji. Neke od kolonija nisu ni bile predviđene da se razviju u naselja većeg obima, tj. s većim brojem stanovnika. Za razliku od njih, kompleks Ukrinski i Vijački lug (Glogovac) u kotaru Prnjavor prvobitno je bio predviđen za naseljavanje 130 obitelji, a naknadno je određeno da se tu može naseliti još 35 obitelji.⁴³ Zajedničko ministarstvo je naredbama od 20. septembra 1894, 16. marta i 29. septembra 1896. odobrilo i preciziralo da je ovaj kompleks predviđen za 130 evangeličkih njemačkih obitelji. Do marta 1897. na ovom kompleksu naselilo se svega 27 obitelji, neke obitelji su najavile svoj dolazak u proljeće, dok je 11 obitelji odustalo od naseljavanja u Bosni.⁴⁴

Što se tiče kompleksa za kolonizaciju u drugim kotarima, u Bosanskoj Dubici postupno su se popunjavale kolonije Vranovac i Prosara. U 1897. godini u Vranov-

⁴¹ Auszug aus Reiserelation des Kreisvorstehers Ladislaus Baron über Kolonien in Bosnien (Zl. 15514/B. H. Vom 19. Februar 1913.-Kultus und Unterricht). U radu smo razmatrali nastanak i razvoj samo onih kolonija koje su navedene u Baronovom izvješću. Autori poput Heimfelsena i Hoffmanna značajno su proširili spisak njemačkih kolonija. Smatramo da su oni tom prilikom na spisak uvrstili i kolonije koje nisu imale isključivo poljoprivredni karakter. Naime, osnivane su i kolonije industrijskog karaktera koje nisu bile predmetom našeg istraživanja.

⁴² Npr. Kompleks Brezik, III i V, 2 porodice koje su došle u aprilu, odnosno oktobru 1895. Kompleks Strana, II, 8 njemačkih porodica koje su se počele naseljavati od decembra 1894. Kompleks Grabik, XXVIII, 2 porodice koje su došle u oktobru 1896. Kompleks Bukvik i Brestik, XIII i XIV, 1 porodica tu naseljena od juna 1896. Kompleks Šikara, XVIII, naseljen i domaćim i Nijemcima (2 porodice došle u maju 1895). Kompleks Kadar, XXVII, 8 njemačkih porodica od kojih su prve dvije došle u ljeto 1895. Kompleks Jabukovac, XXXI, od 5 naseljenih porodica za 3 možemo ustanoviti da su Nijemci, a naselili su se tu u maju 1895. ABIH, ZVS, 1896, br. 10982, (Kotarski ured Derventa-Zemaljskoj vladi, 27. novembar 1896).

⁴³ ABIH, ZVS, 1896, br. 127042, (Zemaljska vlada-Okružnoj oblasti Banja Luka, 2. oktobar 1896).

⁴⁴ ABIH, ZVS, 1897, br. 30301, (Zemaljska vlada-Zajedničkom ministarstvu, mart 1897.). Nešto kasnije je broj naseljenih porodica iznosio 41. ABIH, ZVS, 1898, br. 10956 ex 1896.

cu je bilo naseljeno 18, a u Prosari 14 njemačkih obitelji.⁴⁵ Komplekse za naseljavanje kolonista je Zemaljska vlada pronašla i u kotaru Tešanj. Na kompleksu Duboki potok (br. V) u općini Ularice bilo je predviđeno naseljavanje 18 obitelji. Zajedničko ministarstvo je Naredbom od 27. aprila 1896. odredilo da se na taj kompleks naseli 12 njemačkih evangeličkih obitelji iz Bukovine. Budući da se od tih 12 na kompleksu pojavilo samo 6 obitelji, Zemaljska vlada je tražila dopuštenje da tu naseli 5 njemačkih obitelji iz Brettheima.⁴⁶ Ove obitelji se nisu pojavile na kompleksu.⁴⁷ U ovom kotaru su postojala i dva manja kompleksa-“Lanišće” (br. IV) i “Paljevine” (br. VI), za koje je prvobitno bilo predviđeno da budu naseljeni s 5 poljskih i 5 čeških obitelji. Nakon što su ove obitelji odustale od naseljavanja u Bosni, Zemaljska vlada je odlučila da na svakom od ovih kompleksa naseli 5 njemačkih rimokatoličkih obitelji iz Ernestinova i Vodinaca (Slavonija). I ovaj plan Zemaljske vlade je poduprlo Zajedničko ministarstvo.⁴⁸

Naseljavanje manjeg broja obitelji nastavilo se i 1898. godine. Nekoliko obitelji je naseljeno na kompleksu Kadar (br. XXVI) kotara Derventa, čije je naseljavanje Zajedničko ministarstvo odobrilo 28. aprila 1895. Neke obitelji su naseljene i na Ukrinskom lugu, kao i na kompleksu Vrbaška-Trebovljani u kotaru Bosanska Gradiška.⁴⁹

Godina 1899. bila je presudna za naseljavanje kompleksa Ukrinski-Vijački lug (Glogovac). Naseljavanje je vršeno u etapama. Do oktobra mjeseca bilo je naseljeno 95 obitelji,⁵⁰ a predviđao se dolazak još 15 obitelji do kraja februara 1900. godine. I uz ova očekivanja, odobreno je naseljavanje za još 14 obitelji evangeličke vjeroispovijesti na ovom kompleksu u mjesecu novembru, dok je u decembru odobreno naseljavanje za daljih 19 obitelji.⁵¹

⁴⁵ ABiH, ZVS, 1897, br. 29515 (Spisak kolonista je u prilogu dokumentu).

⁴⁶ ABiH, ZVS, 1897, br. 27971 (Zemaljska vlada-Zajedničkom ministarstvu, 24. februar 1897).

⁴⁷ ABiH, ZVS, 1897, br. 2345 (Kotarski ured Tešanj-Zemaljskoj vladi, 30. decembar 1897).

⁴⁸ ABiH, ZVS, 1897, br. 31568, (Zemaljska vlada-Zajedničkom ministarstvu, 5. mart 1897). Odgovor Ministarstva je u dokumentu br. 3851.

⁴⁹ Kako vidimo iz obraćanja Zemaljske vlade Zajedničkom ministarstvu, naseljavanje kompleksa Vrbaška-Trebovljani odobreno je 4. februara 1895. godine. ABiH, ZVS, 1898, br. 79355.

⁵⁰ ABiH, ZVS, 1899, br. 9475, (Kotarski ured Prnjavor-Zemaljskoj vladi, 24. oktobar 1899).

⁵¹ ABiH, ZVS, 1899, br. 150853 i 128619 (U oba slučaja Zemaljska vlada obavještava Kotarski ured Prnjavor o odobrenim naseljavanjima).

Na kompleksu Duboki potok također je bilo upražnjenih čestica koje je Zemaljska vlada namjeravala naseliti sa 6 evangeličkih, njemačkih obitelji iz Rusije i Galicije.⁵² Bilo je upražnjenih čestica i na kompleksu Kadar, jer je jedan dio ove kolonije bio predviđen za 20 evangeličkih, a drugi dio za 20 rimokatoličkih njemačkih obitelji. Međutim, na kompleksu se do početka 1899. godine pojavilo samo 11 evangeličkih obitelji.⁵³

Zemaljskoj vladi je pristizao velik broj molbi za naseljavanje. Do marta 1901. prijavilo se 1303 Rutena, 977 Poljaka i svega 76 Nijemaca. Kako je većina kompleksa bila popunjena,⁵⁴ Zemaljska vlada je počela tragati za novim kompleksima pogodnima za kolonizaciju.⁵⁵ U ovome Zemaljska vlada nije uspjela. U pojedinim kotarima jednostavno se nije mogao naći niti jedan kompleks, a tamo gdje bi se nešto i pronašlo, nije bilo pogodno za kolonizaciju jer zemlja nije bila kvalitetna i sl. Zbog toga 1905. Zemaljska vlada redovito na različite upite za naseljavanje odgovara da ne raspolaze potrebnom zemljom za naseljavanje.⁵⁶ Smatramo da je ovo osnovni razlog što je Zemaljska vlada odlučila prekinuti eksternu kolonizaciju.⁵⁷ Istina, domaće stanovništvo je sve više izražavalo svoje nezadovoljstvo zbog dodjele zemlje strancima.

Prema skupnom pregledu kolonizacije pojedinih državnih kompleksa zaključno s 1905. godinom, u Bosni se naselilo 298 njemačkih obitelji s 1669 duša.⁵⁸

⁵² ABiH, ZVS, 1899, br.104354, (Zemaljska vlada-Zajedničkom ministarstvu, 22. jula 1899).

⁵³ ABiH, ZVS, 1899, br. 28092, (Zemaljska vlada-Zajedničkom ministarstvu, 22. februar 1899).

⁵⁴ Od 1902. godine nije bilo moguće naseljavanje na Ukrinskom lugu. Tamo je bilo naseljeno 110 porodica i Zemaljska vlada se odlučila zaustaviti na toj brojci. Sve dalje molbe za naseljavanje na ovom kompleksu su odbijene. Primjer jedne takve je pod br. 70854. (ABiH, ZVS, 1902).

⁵⁵ Primjer je elaborat Okružne oblasti Travnik u kojem se razmatra mogućnost pronalaženja takvih zemljišnih cjelina. ABiH, ZVS, 1901, br. 16766.

⁵⁶ ABiH, ZVS, 1905, br.74224, (Zemaljska vlada-Magistratu k.k. glavnog i rezidencijskog grada Beča, 16. maj 1905).

⁵⁷ Izvještaj o upravi Bosne i Hercegovine 1906, 310.

⁵⁸ Od toga: kompleks Starana-8 porodica (38 duša), sve čestice iskorištene; Brezik-2 njemačke porodice (12 duša), ali pored njih ima Poljaka i Rutena; Kadar-17 porodica (82 duše), 7 čestica neiskorišteno; Kadar-Vrbovac-14 porodica (72 duše), 2 čestice neiskorištene; Vranovac-23 porodice (118 duša); Prosara-21 porodica (112 duša); Dubrava-20 porodica (123 duše); Vrbaška-Trebovljani-15 porodica (84 duše); Ukrinski-Vijački lug (Glogovac)-110 porodica (606 duša); Šibovska-47 porodica (320 duša), 3 čestice neiskorištene; Lanišće-3

Stanje u erarnim kolonijama

Iako su 1896. godine erarne kolonije bile u fazi postupnog nastajanja, Zemaljska vlada je već tada izrazila želju saznati nešto više o položaju ovih kolonija. Posebno ju je interesiralo vrijeme doseljenja obitelji na određene komplekse, brojčano stanje tih obitelji, s posebnim osvrtom na to ko je od članova radno sposoban a ko ne, potom imovinsko stanje doseljenika, potreba novčanom potporom iz zemaljskih sredstava, veličina parcele svake pojedine obitelji, koliko od toga su uspjeli iskrčiti, jesu li podigli pojedine objekte na parcelama, te raspolažu li stočnim fondom. Zemaljsku vladu je interesiralo jesu li se ove kolonije konsolidirale i je li njihova egzistencija izvjesna.⁵⁹ Kolonisti naseljeni u kotaru Derventa uglavnom su bili siromašni. Oni su od svojih čestica iskrčili toliko da na toj površini mogu uzgajati žito i krtolaste plodove, koji su im nužni za život. Tlo i vođenje njihovih parcela bilo je takvo da je moglo poslužiti kao primjer domaćem stanovništvu, a neke malo bogatije obitelji uspjele su sebi nabaviti i poljoprivredne strojeve.⁶⁰

Pojedini kolonisti naseljeni u Dubravi krajem 90-ih zapali su u iznimno loš položaj i na kraju su bili prinuđeni napustiti svoje čestice koje su ustupljene drugima. Kada je za ovo saznalo Zajedničko ministarstvo, tražilo je hitnu istragu o tome koji su bili razlozi propadanja ovih obitelji. Istragu je trebao provesti Kotarski ured Bosanska Gradiška, jer se kolonija Dubrava nalazi u ovom kotaru.⁶¹ Rezultati iste nam nisu poznati.

Vladin vijećnik Jaroslav von Sedlnitzky prilikom svog posjeta kolonijama u kotaru Prnjavor posebno je istaknuo koloniju Ukrinski-Vijački lug, jer je ovaj kompleks bio ujedno i najviše naseljen. To je kompleks koji se prostirao s obje strane ceste koja vodi od Prnjavora do Dervente; obrastao je šumom (bukvik). Veći dio obitelji uspio je podići kuće i radio je na intenzivnom krčenju parcela, te obradi iskrčene zemlje. Parcele ove kolonije bile su raspoređene u dolini Ukrine i Vijake, ali i na

njemačke porodice (18 duša) i 2 poljske; Duboki potok-18 porodica (84 duše). ABiH, ZVS, 1905, š.218-3.

⁵⁹ ABiH, ZVS, 1896, Br. 144884, (Zemaljska vlada Kotarskim uredima u Prnjavoru, Bosanskoj Gradiški, Bosanskoj Dubici, Derventi, Tešnju, Zenici, Žepču i Zvorniku, nije datirano).

⁶⁰ ABiH, ZVS, 1896, br. 10982, (Kotarski ured Derventa-Zemaljskoj vladi, 27. novembra 1896).

⁶¹ Iako je Zajedničko ministarstvo finansija izvještaj zatražilo krajem jula, isti nije bio izrađen do oktobra zbog čega je Ministarstvo moralo podsjetiti Zemaljsku vladu na dodijeljeni zadatak. ABiH, ZVS, 1899, br.7695 (Zajedničko ministarstvo-Zemaljskoj vladi, 26. juli 1899. i 8. oktobar 1899).

okolnim brežuljcima koji su bili pogodni za vinogradarstvo i uzgoj kukuruza. Iako je Vladin vijećnik pisao o ovoj koloniji s puno optimizma, realnost je ipak bila nešto drugačija. Prema procjeni prikupljene desetine koju je izvršio Kotarski ured Prnjavor, stanje je, izgleda, bilo najlošije upravo u koloniji Ukrinski lug. U ovoj koloniji je na ime desetine po obitelji otpadalo samo 14 kruna i 74 helera.⁶² Ni dvije godine kasnije nije se popravilo stanje u Ukrinskom lugu. Stalnu opasnost za koloniste predstavljale su poplave. Na koncu su kolonisti uputili molbu Zemaljskoj vladi da se podignu zaštitni objekti (brane) i da se izvrši isušivanje zemlje. Budući da je za takve projekte trebalo izdvojiti veću sumu novca, a i radovi se nisu mogli izvesti na pravi način, Zemaljska vlada je predložila preseljenje kolonista na kompleks Glogovac.⁶³ Plan za preseljenje, koji je predložen Zajedničkom ministarstvu, podrazumijevao je da se izvrši prijenos drvenih kućica koje su podigli kolonisti, što bi uradila dvojica domaćih “dundera” za iznos od 10.000 ili, eventualno, 9.500 kruna. Tu bi svaka obitelj dobila zemljišnu parcelu, a iste bi bile određene i za školu, crkvu, groblje, općinsku zgradu i sl. Glogovac je bio pogodan za stanovanje jer bi kolonisti bili opskrbljeni vodom za piće budući da su se u sjevernom dijelu kompleksa nalazila dva izvora pitke vode. Za južni dio kolonije bi se morala podići dva bunara. Troškovi za izvođenje ovog projekta bili bi namireni iz zemaljskih sredstava.⁶⁴ Tako je nastala nova kolonija Glogovac, sa starim kolonistima.

Kolonisti nastanjeni u erarnim kolonijama

Veliki dio ovih kolonista dolazio je iz Galicije, Bukovine, Rusije i određenih dijelova Ugarske. Bili su to uglavnom siromašni naseljenici, među kojima je pojedinac sa 1.000 ili više forinti bio češće izuzetak nego pravilo. Neki od njih su u Bosnu dolazili izravno iz svoje domovine nakon što im je odobreno naseljavanje u određenu koloniju; drugi su dolazili u Bosnu, smještali se kod svojih rođaka ili nalazili

⁶² Kotarski ured Prnjavor za ovakvo stanje ne pronalazi opravdanje ni u činjenici da je kolonija imala problema s poplavama, jer se ističe kako kolonisti imaju Glogovac od kojeg se lahko može napraviti urbano tlo. ABiH, ZVS, 1900, br. 11873, (Kotarski ured Prnjavor-Zemaljskoj vladi, 20. novembar 1900).

⁶³ ABiH, ZVS, 1902, br. 13516, (Zemaljska vlada-Kotarskom uredu Prnjavor, 28. januara 1902).

⁶⁴ ABiH, ZVS, 1902, br.29103, (Prijedlog projekta je Zemaljska vlada poslala Zajedničkom ministarstvu na odobrenje, 18. februar 1902.). Ministarstvo je odobrilo projekt aktom br. 2694 od 8. marta 1902).

posao u nekoj od fabrika, te bi nakon izvjesnog vremena, kada steknu potrebne uvjete, podnosili molbu Zemaljskoj vladi da i njima dodijeli čestice.⁶⁵

Iako su modaliteti naseljavanja stranih kolonista bili striktno određeni i s njima upoznati svi podnositelji molbi za naseljavanje u Bosni, znalo se dogoditi da se pojave neke od obitelji u Bosni, koje: a) ne raspoložu potrebnim kapitalom od 600 fl. (1200 K) ili b) su potrošili dio kapitala čiji su iznos naveli u molbi radi kupovine poljoprivrednog alata, sjemenki i sl. ili c) imaju malo kapitala, a više *fundus instructus* ili d) ne posjeduju gotovo ništa.⁶⁶

Kako su u Bosnu dolazili s neznatnim kapitalom, koji je brzo nestajao zbog nabavke svega što je potrebno za vođenje jednog imanja, kolonisti iz erarnih kolonija susretali su se s velikim brojem problema različitog karaktera. Glavni problem bile su slabe komunikacije, odnosno slaba povezanost kolonija s većim gradovima, ali i sam pristup kolonijama.⁶⁷

⁶⁵ Npr. Heinrich Niehof je s porodicom došao u zemlju 1894. godine. Naredne godine se naselio u Usori, gdje se zaposlio u Fabrici šećera. Molio je za naseljeničku česticu na kompleksu "Duboki potok", ali je njegova molba bila nekoliko puta odbijena. ABiH, ZVS, 1897, br. 1311, (Kotarski ured Tešanj-Zemaljskoj vladi, 23. februar 1897; u prilogu je protokol). Godine 1899. su naseljene četiri evangeličke, njemačke porodice na kompleks "Duboki potok" u općini Ularice. Od toga su dvojica kolonista (nosioci domaćinstva) radili u Fabrici sode u Lukavcu, a jedan u Fabrici šećera u Doboju. ABiH, ZVS, 1899, br. 41931, (Zemaljska vlada-Zajedničkom ministarstvu, 6. april 1899.; pogledati spisak III u prilogu).

⁶⁶ Heinrich Maurer je nakon što je Benediktu Viehu isplatio 1100 fl. za ustupanje zemlje, te nakon kupnje kuće, štale, stočnog fonda i sl., i dalje raspolagao kapitalom od 800 fl., pa se mogao naseliti u Bosnu. ABiH, ZVS, 1896, br. 2291, (Kotarski ured Bosanska Gradiška-Zemaljskoj vladi, 5. marta 1896.). H. Mayer i J. Jetter nisu mogli dokazati u Kotarskom uredu Derventa da raspoložu s 1000, odnosno 4000 fl. Dio tog novca koji su posjedovali su potrošili tokom boravka u Bosni, te zbog kupovine alata. Sada prvi ima 600, a drugi 1000 fl. Ipak im je dopušteno naseljenje. ABiH, ZVS, 1899, br. 3375, (Kotarski ured Derventa-Zemaljskoj vladi, 15. april 1899. Odgovor ZV je pod br. 58930). U slučaju Jakoba Wendlinga i s njim pristiglih kolonista, a koji su se željeli naseliti u Kadru, niko nije raspolagao gotovinom nego nekretninama. Zemaljska vlada im je bila spremna izaći u susret – ako nemaju 600 fl. gotovine, da nabave bar polovicu te sume, dok su polovicu mogli pokriti u inventaru te vrijednosti. ABiH, ZVS, 1899, br. 7417 i 104134 (Prijeписка Zemaljske vlade i Kotarskog ureda Derventa).

⁶⁷ ABiH, ZVS, 1896, br. 15717, (Okružna oblast Banja Luka-Zemaljskoj vladi, 22. septembar 1896; o gradnji kolonijalnog puta u Ukrini). Kolonisti Dubrave tražili su put koji bi njihovu koloniju spojio s cestom Banja Luka-Bosanska Gradiška. ABiH, ZVS, 1897, br. 169211, (Zemaljska vlada-Kotarskom uredu Bosanska Gradiška, 20. januar 1898).

O lošim cestama, bar kada je okrug Banja Luka u pitanju, uvjerio se i inspekcij-ski šef Von Benko prilikom inspekcij-skog pregleda.⁶⁸

Uz to su kolonisti često imali problema i zbog elementarnih nepogoda kao što su grad, suša ili poplave (od kojih je dosta stradao Ukrinski lug, Dubrava, te Franz-Josefsfeld).

Pojedinci su imali ozbiljne sukobe i s tijelima vlasti. Pokušavali su vlastitu gos-podarsku neumješnost prikriti optužbama na račun pojedinih službenika, zbog ko-jih su, navodno, bili materijalno oštećeni.⁶⁹ Bilo je i slučajeva da kolonist, prije no što dobije službeno odobrenje da se može naseliti na određenu česticu, istu zauzme i počne je krčiti, obrađivati ili graditi kuću na njoj. Uglavnom su materijalni razlo-zi navodili koloniste da pristupe ovom rješenju, iako je bilo i onih koji su držali da su nepravedno odbijeni, ili im je neki vladin dužnosnik usmeno obećao naseljavan-je na nekoj čestici, pa bi je oni zauzimali iako nisu imali pismenu potvrdu o tome.⁷⁰

Manji problemi su se javljali zbog preopterećenosti administracije. Tako se mo-glo dogoditi da dva različita interesanta za naseljavanje nose isto ili slično ime i pre-zime. U tom slučaju jednom bi bilo dopušteno naseljavanje, dok bi drugi bio odbi-jen, bez provjere ostalih relevantnih podataka koji bi dali više informacija o identi-tetu interesanta. Osim toga, etnička i nacionalna šarolikost doseljenika mogla je do-vesti do nesporazuma glede nacionalne pripadnosti kolonista. Tako je jedan Nijemac

⁶⁸ ABiH, ZVS, 1900, br. 75733, (Zemaljska vlada –Okružnoj oblasti Banja Luka, 14. maj 1900).

⁶⁹ Johann Schmidt je tužio evidencijskog geometra Kačenu da mu je dao pogrešne informaci-je o tome kako je kolonija Dubrava povezana cestom s Bosanskom Gradiškom, zbog čega se ovaj odlučio naseliti u Bosni. Uskoro je zbog lošeg stanja ceste materijalno propao i morao se iseliti iz kolonije. On se, također, žalio i na nepovoljnu cijenu drveta za gradnju kuće i pratećih objekata. Naime, neki kolonisti iz Dubrave shvatili su da bi im erarna građa koja im je stajala besplatno na raspolaganju ipak bila nepovoljna, jer bi morali dosta platiti za njeno prevlačenje i obradu. Zato su odlučili uzeti drvo na kredit iz firme Brabetz. Problem je nastao kada je drvo trebalo otplatiti. Na koncu je istraga pokazala da je J. Schmidt bio sklon opijanju i da je potpuno zanemario svoje gazdinstvo, zbog čega je i propao. ABiH, ZVS, 1897, br. 1062, (Kotarski ured Bosanska Gradiška-Zemaljskoj vladi, 7. marta 1897).

⁷⁰ August Zier, mjesni starješina Ukrinskog luga urgirao je za Friedricha J. Brückera koji se nastanio u toj koloniji, iskrčio dio zemlje i podigao kuću. Zier moli da se molba ovog koloniste za naseljavanje što prije pozitivno riješi kako bi isti mogao ostati tu. ABiH, ZVS, 1898, br.73104 (Prijepis protokola od 18. maja 1898. Iz sporedne bilješke saznajemo da je dotičnom dopušteno naseljavanje naredbom od 1. aprila 1899, br. 48785).

iz Galicije, samo zbog toga što je katolik ili mu ime zvuči „poljski“, mogao biti naseljen u koloniji gdje su bili Poljaci, što se protivilo pravilima eksterne kolonizacije.⁷¹

Za koloniste je ipak hronični nedostatak novca bio najteža prepreka. Ubrzo su shvatili da tu prepreku mogu premostiti samo preko određene pomoći koja bi pristigla iz zemaljskih sredstava. Kako Zemaljska vlada nije bila spremna troškovima za eksternu kolonizaciju opteretiti proračun zemlje, kolonistima je mogla odobriti samo beskamatni zajam s mogućnošću otplate na više godina, ali je davala i određene subvencije (doduše, više za vjerske i obrazovne ustanove, nego za pojedina naselja). Zajmovi su podizani u slučaju da je kolonija bila oštećena zbog elementarnih nepogoda pa je trebalo obnoviti domove, kupiti sjeme i alat, ili kada je trebalo graditi objekte od opće važnosti za koloniju, poput bunara, mosta, puta i sl.⁷² Kolonisti često nisu mogli na vrijeme plaćati ratu zajma kako im je Zemaljska vlada odredila. Zbog toga su od iste tražili odgodu plaćanja, u čemu im se obično izlazilo u susret.⁷³

Pojedinim kolonistima koji su imali namjeru pokrenuti privatni posao, a kojima je nedostajalo kapitala za takvo što, Zemaljska vlada nije izlazila u susret i nije im davala zajmove.⁷⁴

⁷¹ Friedrich Rech je ostao bez čestice na kompleksu “Duboki potok” iako su svi njegovi zemljaci tamo dobili česticu, pa je on izrazio sumnju da je razlog tome što je njegov imenjak već dobio česticu i Zemaljska vlada je njegovu molbu razmatrala kao molbu za dodjelu još jedne čestice, što je bilo teško ostvarivo. ABiH, ZVS, 1899, br. 7259, (Kotarski ured Tešanj-Zemaljskoj vladi, 11. septembar 1899). Nijemac, rimokatolik, Johann Tischler, bio je naseljen na Gumjeru (kompleks za naseljavanje Poljaka, op.a.), a ne u Šibovskoj jer je prvobitno bio popisan kao Poljak. ABiH, ZVS, 1900, br. 3151, (Kotarski ured Prnjavor-Zemaljskoj vladi, 28. mart 1900).

⁷² ABiH, ZVS, 1897, br. 67 res., (O zajmu kolonistima iz Vranovca i Prosare radi kupovine stoke i sjemena. Kotarski ured Bosanska Dubica-Okružnoj oblasti Banja Luka, 25. februar 1897). Kolonisti iz Dugog polja u kotaru Zvornik su molili za dodjelu subvencije u iznosu od 400 kruna kako bi napravili bunar. ABiH, ZVS, 1902, br. 8785, (Zemaljska vlada-Zajedničkom ministarstvu, 22. februar 1902).

⁷³ Kolonisti iz Prosare i Vranovca molili su za odgodu plaćanja rate, jer im je žetva bila slaba. Također su naveli da im je rata od 50 fl. previsoka te su naveli da bi im odgovaralo plaćanje rate u visini od 25 fl. ABiH, ZVS, 1899, br. 9337, (Kotarski ured Bosanska Dubica-Zemaljskoj vladi, 1. decembar 1899, koja odgovara Naredbom od 31. jula 1900, br. 185870 da im je odobreno smanjenje iznosa zajmovne rate, ali da im se rok otplate ne može više produžiti, budući da je već jednom bio produžen).

⁷⁴ Ludvig Kornelson iz Ukrinskog luga molio je za zajam u iznosu od 600 fl. kako bi se počeo baviti proizvodnjom kože na malo. ABiH, ZVS, 1899, br. 2864, (Kotarski ured Prnjavor-Ze-

Slučajevi preseljavanja kolonista, iseljavanja iz zemlje i odustajanja od dolaska u Bosnu

Ukoliko su bili nezadovoljni gospodarskim stanjem i materijalnim položajem jedne kolonije, kolonisti su došli na ideju poslati molbu Zemaljskoj vladi da ih preseli na neku drugu slobodnu česticu u nekoj od kolonija za koju su, po našoj pretpostavci, imali informacije da dobro stoji.⁷⁵ Pojedini kolonisti htjeli su se preseliti na drugi kompleks samo zbog toga što se neko od njihove šire obitelji nalazio već tamo, a bilo je upražnjenih čestica, pa su se obitelji htjele spojiti.⁷⁶

Oni koji nisu pronalazili nadu da će se njihov položaj u Bosni popraviti, čak i ako se presele na neko drugo, možda naprednije mjesto, odlučivali su se na iseljavanje iz Bosne. Veliki val iseljavanja zahvatio je koloniju Franz-Josefsfeld, koja je 1896. bila pogođena strašnom poplavom. Određeni broj kolonista svoju budućnost više nije vidio u toj koloniji, pa se jedan dio odselio u gradove kako bi našli posao u lokalnim fabrikama. Ipak, u ovom slučaju ne možemo govoriti o potpunom napuštanju kolonije, jer su se neke obitelji razdvojile - dio je odselio u grad, a dio je ostao u koloniji da i dalje tu živi.⁷⁷ Kolonisti iz drugih kolonija bolju budućnost odlučili su potražiti u Americi.⁷⁸ Udovice s puno djece, koje nisu imale ni sredstava ni radne snage da nastave dalje obrađivati česticu, a koje se nisu uspjele preudati, također su odlazile iz Bosne.⁷⁹

Bilo je dosta slučajeva da se interesanti za naseljavanje u Bosnu predomisle, iako im je u Bosni bila već određena naseljenička čestica. Za neke od njih se navo-

maljskoj vladi, 26. april 1899.). Zemaljska vlada nije udovoljila ovoj molbi jer dotični nije naveo da ima hipoteku za ovakvu vrstu zajma, a nije, također, naveo ni imena jamaca.

⁷⁵ Ima više takvih slučajeva. ABiH, ZVS, 1896, br. 1356; ABiH, ZVS, 1898, br. 6568; ABiH, ZVS, 1900, br. 27841 itd.

⁷⁶ Peter Lehr je svoju dopola iskrčenu česticu s pratećim objektima u Prosari htio bez naknade ustupiti svom bratu Georgu, a sam se htio preseliti u Ukrinski lug i tamo steći novu česticu. Razlog njegove želje da se preseli je taj što je u Ukrinskom lugu nastanjena njegova punica, koja mu je obećala dati gotovine u iznosu od 300 fl. ako se tamo preseli. ABiH, ZVS, 1899, br. 6813, (Kotarski ured Bosanska Dubica-Zemaljskoj vladi, 19. septembra 1899). Zemaljska vlada im nije mogla izaći u susret budući da nisu imali potrebnu gotovinu koja je bila neophodna za dodjelu čestice; ABiH, ZVS, 1901, br. 37819, (Zemaljska vlada-Kotarskom uredu Prnjavor, 23. februar 1901).

⁷⁷ ABiH, ZVS, 1899, br. 7736, (Kotarski ured Bijeljina-Zemaljskoj vladi, 13. juni 1899).

⁷⁸ ABiH, ZVS, 1899, br. 6911, (Kotarski ured Bijeljina-Zemaljskoj vladi, 10. maj 1899).

⁷⁹ ABiH, ZVS, 1898, br. 2925, (Kotarski ured Prnjavor-Zemaljskoj vladi, 28. maj 1898).

di da su se u međuvremenu odselili u Ameriku ili Brazil. Drugi, opet, nisu bili zadovoljni pozicijom svoje čestice, dok se neki nisu ni namjeravali prijaviti za naseljavanje u Bosni, nego su to u njihovo ime uradili njihovi prijatelji i susjedi.⁸⁰

Zemljišni odnosi u erarnim kolonijama

Prilikom stupanja kolonista na dodijeljenu im česticu kotarska uprava koja je bila zadužena za kompleks na kojem se čestica nalazila bila je dužna s kolonistom sklopiti zakupnički ugovor, koji se potom slao Zemaljskoj vladi na odobrenje. Interesantno je da su se gotovo svi ugovori potpisivali 31. marta.

Kolonisti su imali dužnost svoju česticu iskrčiti, redovito obrađivati, podići kuću i prateće objekte. Pri tome su imali slobodu svoju česticu predati nekom drugom kolonistu, s tim da im ovaj plati odštetu za iskrčenu zemlju i podignute objekte na njoj. Podrazumijeva se da je taj prijenos morala odobriti Zemaljska vlada. U dokumentima se ovakav vid razmjene nekada naziva prodaja čestice. Međutim, kako se ovdje ne radi o privatnom dobru kolonista nego o državnoj zemlji koja mu je samo dana u zakup, odlučili smo se za korištenje drugog termina, a to je „prepuštanje“ čestice drugome uz novčanu naknadu. Različiti su razlozi zbog kojih su se pojedinci odlučivali prepustiti svoju česticu nekome. Udovice s maloljetnom djecom, kojima je trebao novac za prehranjivanje, a koje nisu mogle voditi česticu, odlučivale su se upravo na ovaj korak. Parovi koji nisu imali djece, a bili su stariji i nemoćni, postupali su na isti način. Jednako je bilo i s onima koji nisu imali dovoljno sredstava ili su se jednostavno htjeli iseliti.⁸¹ Oni koji su uzimali uz odštetu česticu od nekog kolonista, bili su dužni da se, ukoliko je isti imao neki zajmovni dug, obavežu da će taj

⁸⁰ ABiH, ZVS, 1896, br. 8281, (Kotarski ured Derventa-Zemaljskoj vladi, 5. septembar 1896); ABiH, ZVS, 1897, br. 4598, (Kotarska oblast u Vinkovcima-Zemaljskoj vladi, 1. april 1897).

⁸¹ ABiH, ZVS, 1896, Br. 16072, (Kotarska oblast Bijeljina-Zemaljskoj vladi, 4, novembar 1896); ABiH, ZVS, 1897, br. 7221 i akti u prilogu; ABiH, ZVS, 1897, br. 9004, (Zemaljska vlada – Zajedničkom ministarstvu, 9. februar 1897); ABiH, ZVS, 1899, br. 6238, (Kotarski ured Bosanska Dubica - Zemaljskoj vladi, 19. septembra 1899). Postoji i jedan pomalo neobičan slučaj da je kolonist napustio svoju česticu i stupio u kmetsku službu kod Mustajbega Bišćevića u Mededi. Kako je njegovo ponašanje bilo neprimjerno (nije iskrčio dovoljno zemlje, nije plaćao godišnju zakupninu, a zbog njegove nesmotrenosti izgorio mu je krov na kući), odlučeno je da se poništi zakupni ugovor sklopljen s dotičnim. ABiH, ZVS, 1899, br. 3337, (Kotarski ured Bosanska Dubica-Zemaljskoj vladi, 16. maj 1899).

dug otplatiti.⁸² U slučaju da je kolonist svoju česticu jednostavno napustio pristupalo se anuliranju zakupnog ugovora sklopljenog s njim i pronalazio se novi interesant za naseljavanje s kojim se sklapao novi ugovor.⁸³ Druga mogućnost je bila da se napuštena čestica do isteka zakupnog ugovora koji je za nju potpisan preda nekom od zainteresiranih iz kolonije da se o njoj brine i koristi je, a kada se pojavi novi interesant za naseljavanje i po isteku ugovora, da se čestica prepusti toj novoj osobi.⁸⁴ Neki kolonisti su pokušali iskoristiti situaciju pa ne bi prijavili napuštanje svoje čestice, nego bi istu oni onda davali u zakup trećoj osobi. Zemaljska vlada je ovakve slučajeve rješavala na taj način što bi dala ultimatum kolonisti da se vrati na svoju parcelu, a ako isti to ne bi učinio, ona mu je oduzimana, ugovor je bivao raskinut, a čestica dodijeljena posve novom, pogodnom interesantu.⁸⁵ Uvijek se mogao pronaći neko ko je htio uzeti česticu u zakup. Prethodno je navedeno da je bilo stranaca koji su radili u fabrikama, a koji bi taj posao rado zamijenili za posao gospodarskog vođenja čestice.

Parcele su mogle biti dodijeljene i naknadno interesantu za naseljavanje. To se događalo onda kada interesant, zbog privatnih problema, nije na vrijeme mogao doći u Bosnu i preuzeti dodijeljenu mu česticu. Nakon što je prevladao probleme, te ukoliko je još bio zainteresiran za dolazak u Bosnu, mogao je podnijeti molbu Vladi da mu se dodijeli njegova čestica, ako u međuvremenu nije dodijeljena nekom drugom. Vlada je u ovakvim slučajevima izlazila u susret interesantima.⁸⁶

Kod nekih kolonista koji su već uživali jednu česticu javljala se potreba i za preuzimanjem još jedne čestice. Zabilježili smo više ovakvih slučajeva u kojima se redovito tražilo rješenje od Zemaljske vlade. Ako bi Vlada ocijenila da se radi o vrijednom kolonisti, koji uz to ima i brojnu obitelj, molba je mogla biti pozitivno riješena. U suprotnom je kolonist bivao odbijen.⁸⁷

⁸² ABiH, ZVS, 1899, br. 7736, (Kotarski ured Bijeljina-Zemaljskoj vladi, Bijeljina, 13. juni 1899).

⁸³ ABiH, ZVS, 1897, br. 11811, (Kotarski ured Bijeljina-Zemaljskoj vladi, 4. februar 1897).

⁸⁴ ABiH, ZVS, 1898, br. 3510, (Kotarski ured Bosanska Dubica-Zemaljskoj vladi, 9. maj 1897).

⁸⁵ ABiH, ZVS, 1902, br. 69814, 98573, 13044, (Prijeписка između Kotarskog ureda Zvornik i Zemaljske vlade, april-oktobar 1902).

⁸⁶ ABiH, ZVS, 1898, br. 6112, (Kotarski ured Tešanj-Zemaljskoj vladi, 1. august 1898. U vezi sa slučajem koloniste Gutowskog koji je bio spriječen preuzeti svoju česticu zbog poziva u vojnu službu.).

⁸⁷ ABiH, ZVS, 1899, br. 99121, (Zemaljska vlada-Kotarskom uredu Derventi); ABiH, ZVS, 1902, br. 47735, (Zemaljska vlada-Kotarskom uredu Bosanska Gradiška, 20. mart 1902).

U slučaju smrti određenog kolonista, čestica, odnosno zakupni ugovor koji je za istu potpisan mogao je prijeći na članove njegove uže ili šire obitelji ukoliko bi oni pokazali interes da tu česticu dalje obrađuju. Umrlog je mogla naslijediti supruga s djecom, sama djeca ako su punoljetna, pastorci, zet. Ukoliko je iza umrlog ostao samo maloljetan potomak, parcela se predavala nekome ko nije član obitelji, ali ko je bio dužan platiti odštetu maloljetnom djetetu ili biti njegov tutor.⁸⁸

Gruntovni prijenos vlasničkih prava eksternih kolonista i stjecanje zemaljske pripadnosti

Najvažniji proces koji je započeo u prvoj deceniji XX stoljeća je gruntovni prijenos vlasničkih prava eksternih (stranih) kolonista na komade zemlje koje su zakupili od zemaljskog erara. Ovo pravo je kolonistima naseljenim na erarnim kolonijama bilo zajamčeno u zakupnom ugovoru koji su potpisivali sa Zemaljskom vladom nakon što bi im bilo odobreno naseljavanje u Bosnu te nakon primitka određene naseljeničke čestice. Prema članu 8 ovog ugovora, ako zakupnik za vrijeme trajanja zakupa sve uvjete ugovora tačno ispunjava, ako na pravi način obrađuje zakupljeni komad zemlje, te ako u političkom i moralnom pogledu ima bespriječno ponašanje, onda će mu zemaljski erar nakon isteka trajanja zakupa besplatno zakupljeni komad zemlje (naveden u članu 1 ugovora) prepustiti u vlasništvo.⁸⁹

Kolonist koji je smatrao da je stekao pravo na preuzimanje čestice u neograničeno vlasništvo podnosio bi molbu kotarskom uredu u čijoj je ovlasti bila kolonija u kojoj je dotični bio nastanjen. Molba je trebala biti instruirana na sljedeći način: uz molbu je trebalo obavezno prikupiti i ostale dokumente kao što su zakupni ugovor kolonista, skica objekta koji je pod zakupom, izvod iz posjedovnog lista poreznog

⁸⁸ ABiH, ZVS, 1901, br. 18788, (Zemaljska vlada-Kotarskom uredu Derventa, 13. april 1901); ABiH, ZVS, 1901, br. 112221, (Zemaljska vlada-Kotarskom uredu Bosanska Dubica, 14. septembar 1901); ABiH, ZVS, 1903, br. 205815, (Zemaljska vlada-Kotarskom uredu Bosanska Dubica, 7. januar 1904).

⁸⁹ “Wenn der Pächter allen Vertragsbedingungen während der Pachtdauer pünktlich nachkommt, eine wohlgeordnete und angemessene Bewirtschaftung der gepachteten Grundstücke an den Tag legt, und ein in politischer und moralischer Hinsicht tadelloses Verhalten beobachtet, ..., so werden ihm nach Ablauf der Pachtdauer vom bosnisch-hercegovinischen Landesärare die in § 1 dieses Vertrages verpachteten Grundstücke unentgeltlich ins Eigentum überlassen.” ABiH, ZVS, 1906., br. 44269 (Primjer jednog zakupnog ugovora u prilogu dokumenta). Usp.: J. Heimfelsen, *Die Deutschen Kolonien*, prilog.

katastra i popis članova obitelji kolonista koji je podnio molbu. Nakon što bi kotarski ured sjedinio sve potrebne dokumente uz molbu, istu je prosljeđivao Zemaljskoj vladi pod klauzulom: „Od kotarskog ureda – umolitelj odgovara uvjetima ugovora i stekao je bosanskohercegovačku zemaljsku pripadnost prema naredbi od...,br..../Od poreznog ureda - umolitelj je propisanu zakupninu potpuno isplatio“.⁹⁰ Konačnu odluku o prijenosu vlasničkih prava na određenog kolonista donosila je Zemaljska vlada. Prije nego je Zemaljska vlada utvrdila pravila podnošenja molbi, znalo se dogoditi da kotarski ured Zemaljskoj vladi samo javi o postojanju određenog broja molbi za prijenos vlasništava. U takvim slučajevima Vlada je tražila od kotarskog ureda istragu o umoliteljima, podnošenje izvješća o rezultatima istrage, te podnošenje konkretne molbe.⁹¹

Budući da je masovno formiranje erarnih kolonija počelo od sredine 90-ih godina XIX stoljeća, razdoblje od 1905., odnosno 1906. godine bilo je razdoblje kada su počeli istjecati prvi zakupni ugovori pojedinih kolonista. S tim u vezi, zabilježili smo i prvu protokolarnu molbu za prijenos vlasništva od 13. juna 1905. godine, a u sljedećim godinama je ovaj proces uzeo maha.⁹² Međutim, da se ne bi dogodilo da se stvori neka vrsta vremenskog vakuuma u kojem kolonist nema definiran status u odnosu na dodijeljenu mu česticu, jer mu je ugovor već istekao, a nije dobio rješenje da može izvršiti gruntovni prijenos vlasničkih prava, Zemaljska vlada je počela voditi strogu kontrolu o isteku zakupnih ugovora. Redovito je podsjećala kotarske ureda da moraju voditi evidenciju o ugovorima koji su istekli u prethodna dva kvartala tekuće ili prethodne godine. S ovom praksom se počelo već od januara 1906. godine jer je određen broj ugovora istjecao upravo u III i IV kvartalu 1905. godine.⁹³ U sljedećim godinama je Zemaljska vlada uz evidenciju o isteklim zakupnim ugovorima zahtijevala i slanje molbi za prijenos vlasništva kako bi ubrzala ovaj proces.⁹⁴ Smatra-

⁹⁰ ABiH, ZVS, 1911, br. 275256, (Zemaljska vlada-Kotarskom uredu Banja Luka, instrukcija od 4. januara 1912).

⁹¹ ABiH, ZVS, 1907, br. 101326, (Zemaljska vlada-Kotarskom uredu B. Dubica u vezi molbi Pelzer Ludwiga i Hess Michaela iz Vranovca, 26. juni 1907).

⁹² Riječ je o kolonisti Johannu Vaonauu iz kolonije Božinci u kotaru Derventa, kojem je ugovor istekao 18. aprila 1905. godine i koji je zatražio prijenos zemlje u vlasništvo. ABiH, ZVS, 1906, br. 127893 (Molba je priložena uz dokument i obilježena brojem 38).

⁹³ ABiH, ZVS, 1906, br. 2149, (Zemaljska vlada-Kotarskom uredu B. Gradiška, 20. april 1906).

⁹⁴ ABiH, ZVS, 1908, br. 120087, (Zemaljska vlada-Kotarskom uredu Travnik, 23. oktobar 1908).

mo da Vlada ipak nije bila u potpunosti zadovoljna radom pojedinih kotarskih ureda jer je neke od njih više puta morala podsjećati da nisu poslali željene podatke. Htjela je ubrzati i sam proces tako da je 24. juna 1911. izdala Naredbu kojom su kotarski službenici trebali upoznati koloniste s načinom podnošenja molbi, a molbe su se trebale podnositi 6 mjeseci prije isteka starog zakupnog ugovora.⁹⁵

Gruntovni prijenos vlasničkih prava na eksterne koloniste mogao je potrajati nekoliko mjeseci, pa i godinu dana. U principu, Zemaljska vlada je izlazila u susret onim kolonistima koji su ispunjavali tražene uvjete i odobrivala im je bez ikakvih problema prijenos zemlje u vlasništvo, tako da je veći dio molbi bio pozitivno riješen. Svoju odluku bi Zemaljska vlada pismenim putem priopćila kotarskom uredu, koji je onda bio dužan kolonistu izdati *Odluku* kojom je dotični mogao dokazati da mu je prijenos službeno odobren. Potom su se završavali poslovi u gruntovnici, a kolonist više nije imao status kolonista.⁹⁶ Ukoliko je neki kolonist preminuo prije nego što je izvršen prijenos vlasničkih prava, postupak se mogao aplicirati na njegove nasljednike i oni su naslijeđenu česticu legitimno mogli prevesti u svoje vlasništvo.⁹⁷

Određeni broj molbi je bio odobren, ali uvjetno. To je značilo da kolonist mora riješiti još neko manje važno pitanje prije nego mu se konačno odobri prijenos vlasništva. Najčešći uvjet koji je još trebalo ispuniti da bi molba bila pozitivno riješena bio je taj da se isplati zaostala zakupnina. Ona je bila kamen spoticanja između kolonista i Zemaljske vlade jer je kolonisti nisu na vrijeme uplaćivali. Odmah po uplati traženog iznosa molba je mogla biti pozitivno riješena. Neiskrčeni dio čestice mogao je navesti tijela uprave da posumnjaju kako kolonist česticu nije obrađivao po propisu. U tom slučaju se moralo ustanoviti može li ta zemlja zaista poslužiti za uzgoj pojedinih kultura ili je bolje da ostane šuma. Od rezultata ove istrage zavisilo je i rješavanje molbe za prijenos vlasništva. Ukoliko je kolonistu istekao zakupni ugovor, a on zbog starosti ili bolesti nije više mogao obrađivati zemlju, te nije imao na-

⁹⁵ ABiH, ZVS, 1912, br. 7512, (Kotarski ured Tešanj-Zemaljskoj vladi, 7. maj 1912).

⁹⁶ Zabilježili smo velik broj odobrenih molbi za prijenos vlasništva. Navest ćemo samo nekoliko primjera: ABiH, ZVS, 1906, br. 120104 i 98730, (Odnosi se na prijenos vlasništva na Antona Goldsteina iz mjesta Kalenderovci u kotaru Derventa); ABiH, ZVS, 1907, br. 101335, (Filipp Laubenstein iz Ularica u kotaru Tešanj); ABiH, ZVS, 1909, Br. 147654, (Georg Lorfing iz Vranovca u kotaru Bosanska Dubica); ABiH, ZVS, 1912, br. 97400, (Müller Johann iz Bunara u kotaru Derventa) itd.

⁹⁷ Zemaljska vlada je odobrila da čestica preminulog Petera Kellera iz kolonije Dubrave u kotaru Bosanska Gradiška bude predana u vlasništvo njegovim nasljednicima Adamu i Christine Lehr (vjerovatno je Christine njegova kći, op.a.). ABiH, ZVS, 1910, br. 146582, (Zemaljska vlada-Kotarskom uredu B. Gradiška, 24. septembar 1909).

sljednika koji bi to radio umjesto njega, Zemaljska vlada mu je izlazila u susret i dopuštala prijenos vlasništva kako bi isti svoju česticu mogao prodati zainteresiranom kupcu (ovdje govorimo o istinskoj prodaji, a ne ustupanju uz odštetu, jer se više nije radilo o državnoj nego o privatnoj zemlji).⁹⁸

Vjerovatno su kolonisti bili dobro upoznati s uvjetima koje su trebali ispunjavati da bi uopće mogli podnijeti molbu za prijenos vlasničkih prava. Ovaj zaključak nam se nameće zbog toga što smo primijetili neznatan broj slučajeva kada je molba kolonista bila odbijena. Razlog tome bio je neki krupan uvjet koji kolonist nije ispunjavao (rok od 10 godina nije istekao ili zemlja nije bila obrađivana na pravi način). U takvim slučajevima Zemaljska vlada je predlagala kotarskom uredu da s dotičnim kolonistom sklopi novi ugovor koji je vrijedio za daljnjih deset godina (npr. od 1. januara 1906. do 31. decembra 1915. godine).⁹⁹ Iako nam izvori ne pružaju jasne informacije, možemo pretpostaviti da je Zemaljska vlada radila, također, sve što je bilo u njezinoj mogućnosti kako bi molbe za prijenos vlasništva slali samo oni kolonisti koji su zaista ispunjavali sve postavljene uvjete. Stoga su poduzimane istrage na terenu kako bi se vidjelo u kakvom stanju su parcele kolonista, je li došlo do promjena vezano za zakupljene objekte te je shodno zatečenom stanju trebalo uraditi i eventualno revidiranje tih objekata. Nakon provedenih lokalnih istraga moglo je slijediti slanje molbi kolonista.¹⁰⁰

Iako u ranijem razdoblju nije isticano, presudno za pozitivno rješavanje molbe za prijenos vlasničkih prava na eksterne koloniste bilo je stjecanje bosanskohercegovačke zemaljske pripadnosti. U početku su molbe kolonista jednostavno bile odbijene jer ne ispunjavaju ovaj uvjet, ali kada je Zemaljska vlada shvatila da je ve-

⁹⁸ Za Josefa Horna iz Vranovca moralo se provjeriti je li uplatio zakupninu, te zbog čega nije iskrčio površinu od 4 ha 5470 m². Ispostavilo se da je zakupninu od 160 K zaista uplatio, a da spomenuti dio nije iskrčio jer zemlja nije pogodna za "kulturene ciljeve". ABiH, ZVS, 1907, br. 128291. Andes Jakob je prvo morao isplatiti zaostalu zakupninu od 12 K 82 h. ABiH, ZVS, 1910, br. 82720. Ludwigu Lappleu senioru je dopušten prijenos vlasništva jer nije više bio u stanju obrađivati svoju česticu. Sin mu je bio u vojsci, te nije to mogao raditi umjesto oca i Ludwig je na koncu česticu htio prodati. ABiH, ZVS, 1907, br. 207071.

⁹⁹ ABiH, ZVS, 1908, br. 94784, (Zemaljska vlada-Kotarskom uredu Derventa, 12. juni 1908); ABiH, ZVS, 1909, br. 89911, (Zemaljska vlada-Kotarskom uredu B. Gradiška, 29. april 1909).

¹⁰⁰ Ovaj slučaj smo zabilježili vezano za mjesto Bakinci gdje nisu bili naseljeni njemački kolonisti, ali smatramo da je analogno ovome sličan postupak proveden i na područjima gdje su bili naseljeni Nijemci. ABiH, ZVS, 1911, br. 181744, (Zemaljska vlada-Kotarskom uredu Banja Luka, 10. novembar 1911).

liki broj kolonista koji nisu stekli zemaljsku pripadnost, a ispunjavaju ostale uvjete za prijenos vlasništva, počela je forsirati kotarske urede da porade i na ovom pitanju, te da izvrše pritisak na koloniste kako bi i za rješavanje statusa državne pripadnosti podnijeli molbu. Također je uočeno da kolonisti prvo potražuju svoja vlasnička prava na zakupljene parcele, a da se naknadno odlučuju za stjecanje zemaljske pripadnosti. U praksi bi trebalo biti zapravo obratno, jer je Zemaljska vlada počela isticati da se prvo mora steći zemaljska pripadnost prije nego se počne rješavati pitanje vlasništva nad zemljom. Na to je koloniste obavezivao i člana 5 zakupnog ugovora, prema kojemu je ugovor smatran važećim jedino pod uvjetom ako zakupac ispuni sve za primanje u zemaljski savez (Landesverband) potrebne uvjete i odmah ovo primanje zatraži.¹⁰¹

Nažalost, raspoložemo vrlo oskudnim podacima o broju onih koji su stekli vlasnička prava za nekoliko njemačkih kolonija. Ovi podaci nisu ohrabrujući. U Tešanjskom kotaru, u koloniji Ularice, od 16 naseljenih obitelji samo je nositelj jedne čestice ostvario vlasnička prava na istu, a jedan je još podnio molbu.¹⁰² U koloniji Šibovska u Prnjavorskom kotaru, prema evidenciji koja je stajala na raspolaganju Zemaljskoj vladi, od 50 naseljenih obitelji čak njih 38 nije ispunjavalo nužni uvjet za stjecanje vlasništva - nisu postali zemaljskim pripadnicima.¹⁰³ Jedino su kolonije u kotaru B. Gradiška pružale nešto optimističniju sliku. U popisu kolonista iz Dubrave koji još nisu stekli vlasnička prava na svoje čestice od 31 kolonista, njih 30 je ispunjavalo sve uvjete da to pravo i ostvare. U koloniji Vrbaška, od 6 popisanih kolonista svi su također ispunjavali potrebne uvjete.¹⁰⁴ Konkretno podatke o stjecanju zemaljske pripadnosti i prijenosu vlasničkih prava na eksterne koloniste imamo samo za pojedine kotare, ali iz ovih podataka ne možemo razlučiti koje se brojke odnose na njemačke koloniste. Međutim, sljedeća tabela (Tabela I)¹⁰⁵ ipak nam daje vrijedne podatke:

¹⁰¹ Ovaj uvjet je Zemaljska vlada potcrtala u dopisu Kotarskom uredu Prnjavor. ABiH, ZVS, 1912, br. 18199. Zemaljska vlada je insistirala na tome da kolonisti traže primanje u zemaljski savez, ali i da oni kolonisti koji su to već zatražili i postali bosanskohercegovački pripadnici odmah podnesu molbu za prijenos vlasništva. ABiH, ZVS, 1913, br. 115257, (Zemaljska vlada-Kotarskom uredu Banja Luka, 30. april 1913).

¹⁰² ABiH, ZVS, 1912, br. 11822, (Kotarski ured Tešanj-Zemaljskoj vladi, 1. juli 1912).

¹⁰³ ABiH, ZVS, 1912, br. 18199.

¹⁰⁴ ABiH, ZVS, 1913, br. 1467, (Kotarski ured B. Gradiška, Zemaljskoj vladi, 6. mart 1913).

¹⁰⁵ Ovo je stanje od aprila 1913. godine. Vjerovatno su akcije koje je Zemaljska vlada poduzimala doprinijele tome da rezultati iskazani u ovoj tabeli nisu katastrofalni. Vidimo da u nekim kotarima i do 25% kolonista nije steklo vlasnička prava. ABiH, ZVS, 1913, br. 115157.

Kotar	Broj čestica	Naseljeni kolonisti	Stečena zemaljska pripadnost	Stečeno vlasničko pravo	Zakupni ugovor nije istekao
Banja Luka	126	126	106	89	12
Derventa	85	85	61	49	13
B. Dubica	44	44	43	35	-
B. Gradiška	75	75	70	58	17
B. Novi	45	45	43	-	45
Prnjavor	1338	1336	830	439	274
Tešanj	59	59	53	46	2

Tabela 1

Upravo zbog ovakvih rezultata Zemaljska vlada bila je spremna i na određene ustupke kako bi olakšala kolonistima prijenos vlasničkih prava. Iako je prije bilo striktno određeno da treba isteći desetogodišnji zakup na određenu česticu, Vlada je donijela novu odluku prema kojoj čestica nije nužno morala biti u zakupu jednog kolonista deset godina. Ukoliko je kolonist česticu preuzeo od nekog drugog kolonista, koji je istu obrađivao npr. 6 godina, novi zakupac je istu morao obrađivati još preostale 4 godine i potom zatražiti prijenos vlasništva. Poenta je da je sama čestica morala biti obrađivana u razdoblju od deset godina da bi mogla postati nečije privatno vlasništvo, ali je nije u tom razdoblju morala obrađivati samo jedna obitelj (sic!). Zemaljska vlada je iskazala spremnost da “[...]befürwortetes Gesuch in jedem individuellen Falle in der liberalsten Weise erledigt werden.”¹⁰⁶

Osim toga Zemaljska vlada je vodila računa o svakom pojedinom kolonistu i čim bi došla do saznanja da je određenom kolonistu istekao zakupni ugovor, da ispunjava sve uvjete za prijenos vlasničkih prava, te da je stekao zemaljsku pripadnost, slala je naredbu kotarskom uredu da dotičnog *ex officio* pozove kako bi od njega uzeli molbu za prijenos vlasništva i poslali je Zemaljskoj vladi na rješavanje.¹⁰⁷

Stjecanje zemaljske pripadnosti bilo je iznimno važno za koloniste. U prvoj fazi procesa za prenošenje vlasništva kolonisti su toga postajali svjesni tek pošto bi nji-

¹⁰⁶ Kao i prethodna fusnota.

¹⁰⁷ ABiH, ZVS, 1913, br. 233878, (Zemaljska vlada-Kotarskom uredu Zenica u vezi sa kolonistom Heinrichom Flattom, 19. septembar 1913).

hova molba bila odbijena, uz ispriku da nisu stekli zemaljsku pripadnost. U kasnijem razdoblju se svijest kolonista o ovom pitanju promijenila i oni su u većem broju počeli podnositi molbe za stjecanje bosanskohercegovačke zemaljske pripadnosti. Postupak je bio sljedeći: kolonist se s molbom obraćao kotarskom uredu koji je bio ovlašten za koloniju u kojoj je kolonist bio naseljen; tu je molbu kotarski ured prosljeđivao Zemaljskoj vladi. Da bi kolonist mogao steći zemaljsku pripadnost, morao je prvo dobiti "otpuštanje" iz svoje prijašnje pripadnosti. Ukoliko se radilo npr. o ugarskom pripadniku, Zemaljska vlada se onda obraćala Ministarstvu unutarnjih poslova Ugarske s molbom da se dotični kolonist otpusti iz ugarske, kako bi stekao zemaljsku pripadnost. Nakon što bi Ministarstvo poslalo svoju suglasnost o tome, Zemaljska vlada je odluku o primanju kolonista u zemaljsku pripadnost slala kotarskom uredu, koji je imao zadatak o tome obavijestiti putem pismene *Odluke* podnositelja molbe.¹⁰⁸

U početku nije bilo problema u stjecanju zemaljske pripadnosti, ali do zaokreta je došlo 1911. godine kada je Zajedničko ministarstvo finansija priopćilo Zemaljskoj vladi da Kraljevsko ugarsko ministarstvo u budućnosti više neće izdavati isprave o otpuštanju, a u cilju stjecanja zemaljskog državljanstva. Ovakav postupak uopće nije objašnjen,¹⁰⁹ a Zemaljska vlada se počela pribojavati da bi na isti način moglo

¹⁰⁸ Primjer koji na pravi način ilustrira tok stjecanja zemaljske pripadnosti je slučaj Johanna Müllera iz Bunara, koji je, istina, nakon dužeg vremena, stekao to pravo za sebe, svoju suprugu Margarethe i maloljetnog sina Jakoba. ABiH, ZVS, 1907, br. 51724, (Zemaljska vlada-Ministarstvu unutrašnjih poslova Ugarske, 29. mart 1906) i ABiH, ZVS, 1912, br. 3324, (Kotarski ured Derventa izdaje Odluku o podjeli zemaljske pripadnosti Johannu M. i njegovoj porodici, 24. juli 1912).

¹⁰⁹ Smatramo da je ovakav stav Ugarskog ministarstva posljedica krize koja je nastala u odnosima Krune i Ugarske još 1903. godine, a ticala se pitanja vojske. Naime, Vlada Kalmana Szella predložila je te godine zakon o vojsci, a nacionalna oporba je tražila da mađarski jezik bude jezik zapovijedanja u svim ugarskim postrojbama, te da mađarski nacionalni grb bude uključen u oznake Carske i Kraljevske vojske. Budući da su ovi zahtjevi odbijeni, oporba je pribjeglja opstrukciji Parlamenta. Franjo Josip je u ovome vidio pokopavanje njegovih carskih prerogativa i jedinstva zajedničke vojske. Kriza se produbila 1905, kada je Franjo Josip za novog premijera izabrao "svojeg omiljenog vojnika Gezu Fejervaryja", čijoj je vladi Parlament odbio izglasati povjerenje. Franjo Josip je oporbu uspio primiriti tek 1906. godine, kada su oni odustali od zahtjeva za vojnim i drugima ustupcima Ugarskoj. Peter Hanak, *Povijest Mađarske*, Zagreb, 1995, 188-190. Međutim, od 1910. Istvan Tisza počinje okupljati posjedničke klase i konzervativne snage, tako da se mađarski nacionalizam pokazao u jednom posve novom ruhu, što se najbolje ogleda u Tiszinoj izjavi: "Naši građani nemađarskog jezika moraju se u prvom redu pomiriti s činjenicom da pripadaju zajednici jedne nacionalne

reagirati i Austrijsko ministarstvo. Ona je svoju aktivnost potom usmjerila na ažuriranje kotarskih ureda da istraže i utvrde koji kolonisti ispunjavaju sve uvjete za stjecanje vlasničkih prava, a nisu još stekli zemaljsku pripadnost te da od istih odmah uzmu molbe kako bi riješili i to pitanje.¹¹⁰ Tamo gdje kolonisti nisu pridavali dovoljno pozornosti ovom pitanju i nisu, ni pokraj svega, došli podnijeti molbu za stjecanje zemaljske pripadnosti, tražilo se od kotarskih ureda da izvrše blagi pritisak na njih.¹¹¹ Pojedini kotarski uredi su zbog nagomilana posla bili spriječeni na pravi način izvršavati zadatak preuzimanja spomenutih molbi.¹¹²

Problemi kolonista u razdoblju konsolidacije

Prema informacijama koje nudi izvorna građa, stječe se dojam da su se erarne kolonije dobrim dijelom uspjele konsolidirati od 1905. godine pa nadalje. To, naravno, ne znači da su svi problemi koji su redovito pratili koloniste nestali. Oni koji su se ticali plaćanja zajmovnog duga ili redovite uplate zakupnine bili su dio svakodnevice kod većine kolonista. Uz to su išli i različiti sporovi oko granica zemljišnih komada, te nezaobilazan porast tenzija u odnosu s domaćim stanovništvom.

Često su kolonisti imali problema zbog granica njihovih čestica kako u odnosu sa svojim zemljacima tako i u odnosu s domaćim stanovništvom. Razlog za ove sporove treba tražiti u činjenici da su granice bile samo provizorno određene. Prave granice su se postavljale tek nakon što bi čestica prešla u privatno vlasništvo kolonista.¹¹³

države, koja nije konglomerat različitih plemena". (Citat preuzet od A. J. P. Taylor, *Habsburška monarhija 1809-1918*, Zagreb, 1990, 275). Zapravo su mjere Ugarskog ministarstva o nedopuštanju otpuštanja iz ugarskog državljanstva imale dvojak zadatak: održati državno nacionalno jedinstvo koje je podrazumijevalo i nacionalne manjine, s jedne strane, i suprotstaviti se evidentnom austrijskom utjecaju u Bosni, s druge strane.

¹¹⁰ ABiH, ZVS, 1912, br. 121289, (Zemaljska vlada-Kotarskim uredima u Banjoj Luci, Derventi, B. Dubici, B. Gradiški, B. Novom, Prnjavoru, Tešnju, Zenici, Žepču i Zvorniku, 24. juni 1911).

¹¹¹ ABiH, ZVS, 1913, br. 60569, (Zemaljska vlada-Kotarskom uredu Derventa, 17. mart 1913.)

¹¹² Riječ je o kotarskom uredu Prnjavor u kojem je bio naseljen najveći broj kolonista. ABiH, ZVS, 1913, br. 48, (Kotarski ured Prnjavor-Zemaljskoj vladi, 8. mart 1913.

¹¹³ ABiH, ZVS, 1912., br. 8776, (Zemaljska vlada-Vladinom komesaru za zemaljski glavni grad Sarajevo, 11. juni 1912).

Zemaljska vlada je bila spremna uraditi ograničavanje samo onog prostora koji je bio određen za određenu koloniju, i to u slučajevima gdje je postojala opasnost da dođe do eskalacije sukoba kolonista i domaćih. U suprotnom, nije izlazila u susret molbama stanovništva da im se uradi ograničavanje njihovih pojedinih imanja, pa čak ni u slučaju kada je stoka mogla uništiti kompletan trud kolonista i lišiti ih dragocjenih proizvoda.¹¹⁴

Čini se da je Vlada ipak bila prinuđena riješiti ovo pitanje, jer od 1912. godine nije htjela više rješavati ove sporove. Njezino opravdanje je da nakon izvršene regulacije granica granični sporovi više ne spadaju u njezinu, nego u kompetenciju suda.¹¹⁵

Kolonisti ni nakon 10-15 godina svog boravka u Bosni nisu bili dobrodošli. Novine su s vremena na vrijeme pisale o njima, uglavnom u negativnom kontekstu. Zapravo su strani kolonisti bili izvrsna prilika da se kritizira „tuđinska vlast“ u Bosni. *Musavat* je u jednom krakom članku izvrgao ruglu Vladinu odredbu da zemlja može prijeći u neograničeno vlasništvo kolonista ako, između ostalog, isti ima politički i moralno ispravno vladanje. Autor teksta se pitao koliko je seljaku čiji je život iznimno težak uopće jasno što je to ispravno političko ponašanje.¹¹⁶ Svrha pisanja ovakvog članka je pomalo upitna. *Otađzbina* i *Srpska riječ* napisali su puno ozbiljnije članke u smislu da su mogli značajno utjecati na čitalačku publiku, poljuljati položaj stranih kolonista, ali i dodatno zaoštriti kritike usmjerene na adresu Zemaljske vlade. *Srpska riječ* je donijela također veoma kratak članak, ali ozbiljna sadržaja, o tome kako je u Prnjavorskom kotaru kolonist po imenu Hric ili Hirc „ranio kocem u trbuh noseću ženu Alekse Radnovića, težaka iz Rvaćana.“ Informaciju da je pokrenuta sudska parnica, autor završava riječima: „...pa ćemo vidjeti, da li će vrijediti izgovor okrivljenika i njegova branitelja - ‘Vi ste ljuti na koloniste!’”¹¹⁷ *Otađzbina* se najozbiljnije uhvatila u koštac sa stranim kolonistima. U članku koji je objav-

¹¹⁴ Prema izvještaju višeg geometra Roberta Miaczyuskog od 14. augusta 1905, on je na licu mjesta izvršio ograničavanje i obilježavanje za koloniste iz Franz-Josefsfelda određene zemlje na Lugu. Pretpostavljamo da je ovo učinjeno zbog velikih tenzija koje su u ranijem periodu bile prisutne kod domaćeg stanovništva. ABiH, ZVS, 1906, br. 15974., (Ovaj izvještaj je priložen uz izvještaj Kotarskog ureda Bijeljina od 21. aprila 1906). Koloniji Glogovac se već nije izašlo u susret i nije im odobreno da ograde svoja polja. ABiH, ZVS, 1906., br. 28449, (Zemaljska vlada-Kotarskom uredu Prnjavor, 19. maj 1906).

¹¹⁵ ABiH, ZVS, 1912., br. 139474, (Zemaljska vlada-Kotarskom uredu Derventa, 28. juni 1912).

¹¹⁶ *Musavat*, br. 7, Sarajevo, 26. januara 1910, 3.

¹¹⁷ ABiH, ZVS, 1907, br. 193476, (Isječak teksta je priložen u košuljicu, te nismo mogli ustanoviti kada je tačno napisan.)

ljen u ovom listu navodi se kako su strani kolonisti dobivali velika prostranstva erarnog zemljišta, dok su domaći "stjerani s čifluka, vapili za komadićem krčevine". Da bi ilustrirali poseban tretman stranih kolonista, naveli su primjer Jakoba Burghardta koji je, navodno, prvo dobio 300 dunuma zemlje i 1200 K pomoći za gradnju kuće u Prnjavorskom kotaru, potom je to prodao i ponovo dobio 300 dunuma zemlje u Derventsom kotaru, pa je i to ostavio, te se naselio u Windthorst gdje je kupio begluka Mehage Muhurdarevića iz Banje Luke. Na ovim beglucima živjele su četiri domaće obitelji koje su tražile pravo prvokupa.¹¹⁸ Zemaljska vlada je odmah poduzela istragu. Kontaktirala je Kotarski ured u Prnjavoru i Kotarski ured u Derventi da bi utvrdila je li spomenuti kolonist zaista tamo boravio i je li dobio zemlju. Nakon što je istraga okončana, Zemaljska vlada je, pozivajući se na član 19 Zakona o štampi, uputila dopis uredništvu lista *Otađzbina*, u kojem je zahtijevala da ovaj list objavi ispravke: Burghardt je zaista Zemaljska vlada dopustila naseliti se na državnom zemljištu „Šibovska šuma“ u kotaru Prnjavor, ali mu tom prilikom nije ustupljeno 300, nego 100 dunuma zemlje; nije mu dana nikakva pomoć za gradnju kuće; ovaj kolonist nije ni primio dodijeljenu mu česticu, te je ona dodijeljena drugom kolonistu, poslije toga Burghardt nije tražio novu česticu.¹¹⁹

Neprijateljstvo je postojalo i ono je bilo evidentno kod obje strane - kod kolonista, ali i kod domicilnog stanovništva. Zemlja, prostor za ispašu i drvarenje bili su najčešći razlozi sukoba. Domaći, bilo da se radilo o kmetovima ili begovima, držali su da je nad njima izvršena nepravda, da im je nova vlast oduzela zemlju i dodijelila je potpunim strancima. Zakupci su se osjećali ugroženim jer nisu imali zemlju za obradu, a begovi su se pozivali na svoja stara prava i na ono što su naslijedili optužujući Vladu da im je uzurpirala neke dijelove njihove zemlje.¹²⁰

¹¹⁸ *Otađzbina*, I, br. 1, Sarajevo, 24. august (6. septembar) 1911, 3.

¹¹⁹ ABiH, ZVS, 1911., br. 232614, (Građanski doglavnik-Uredništvu lista *Otađzbina*, riječ je vjerovatno o prepisu, pa datum nije naveden). Skloni smo vjerovati tvrdnjama Zemaljske vlade, jer se zaista samo u iznimno rijetkim situacijama događalo da neki kolonist dobije 300 dunuma ili 30 ha zemlje. Obično su dobivali od 10 do 12,5 ha.

¹²⁰ Alibeg Firdus iz Gradiškog kotara podnio je dvije tužbe: br. 66 protiv kolonizacije u Miljevićima i br. 64 protiv kolonizacije u Vrbaškoj. U potonjoj tužbi je naveo da je prilikom podjele erarne zemlje kolonistima u Vrbaškoj on ostao bez šume, a da je zemlja koja im je data pripala izvjesnom H. M. Điniću iz Banje Luke, te da im je dano i zemlje od posjeda Ibrahimbegovića. ABiH, ZVS, 1908, br. 91572 i 8679, (Kotarski ured Bosanske Gradiške-Zemaljskoj vladi, 19. juli 1908).

S druge strane, kolonisti su se žalili na uzurpacije zemlje, kao i na uznemiravanja od strane domaćih stanovnika.¹²¹

Kolonisti u vrtlogu značajnih političkih događanja u Bosni i Hercegovini

Razdoblje bosanske historije koje se veže za početak XX stoljeća možemo s pravom ocijeniti kao jedno od značajnih. Određeni historijski procesi tada su privedeni kraju, drugi su se tek počinjali razvijati, a slijedili su i značajni politički događaji koji su Bosnu stavili u središte evropske i svjetske pozornosti. Za razdoblje koje razmatramo karakteristično je sljedeće: srpski pokret za vjersko-prosvjetnu autonomiju priveden je kraju, muslimanski pokret za vakufsko-mearifsku autonomiju bio je na svom vrhuncu, austrougarska uprava se suočavala sa sve zaoštrenijim nacionalnim odnosima, potom je slijedila aneksija Bosne i Hercegovine i aneksijska kriza. Od 1910. Bosna je imala svoj Ustav i Sabor, a u zemlji je pred izbijanje Prvog svjetskog rata vladalo stanje opće nesigurnosti i napetosti.

Svi nabrojani procesi i događaji nisu zaobišli ni njemačke koloniste u Bosni. Oni su se našli na meti predstavnika muslimanskog pokreta za autonomiju. Naime, do 1905. ovaj pokret se više bavio tretiranjem pitanja vjerskog i obrazovnog karaktera. Od spomenute godine u platformu pokreta ulazi i agrarno pitanje.¹²² Do sljedeće godine članovi ovog pokreta iskristalizirali su svoje stavove vezane za rješavanje

¹²¹ Huber Johann iz kolonije Vrbaška-Trebovljani Zemaljskoj vladi podnio je protokolarnu žalbu u kojoj je naveo da su od 30 preostalih neiskrčenih dunuma šume koji mu pripadaju Ilija i Pavle Pašajlić uzurpirali 6 dunuma, iskrčili ih i zasijali prosom i kukuruzom. Njegove pritužbe kod kotarskog ureda nisu imale uspjeha, te se on obratio Zemaljskoj vladi. Njegovoj tužbi se pridružila Renner Susane kojoj je Ilija Pašajlić uzurpirao 15 dunuma i zasijao ih kukuruzom. ABiH, ZVS, 1909, br. 172332, (Tužbe su u prilogu dokumenta pod br. 119036 i 119037. Uzete su 8. jula 1909). Zemaljska vlada je u dopisu br. 172333 od 4. oktobra 1909. opomenula Kotarski ured Bosanska Gradiška da bi se ovakve situacije trebale izbjegavati. Kolonisti iz Branjeva su imali problema jer su ih uznemiravali domaći stanovnici iz Šepka turskog. ABiH, ZVS, 1913, br. 13120.

¹²² F. Hauptman, Reguliranje zemljišnog posjeda, 153. Ali Fehmi Džabić je bio vođa pokreta sve do početka 1902. godine, kada je otišao poslom u Istanbul, a austrougarske vlasti mu nisu dozvolile povratak. Poslije ovoga događaja će redovi pokreta biti nešto razbijeni. Ponovo će biti konsolidirani početkom 1905. godine zahvaljujući Šerifu Arnautoviću. Odlučeno je da se od Džabića traži punomoć za okončanje pregovora s Vladom. Kao jedan od prvaka pokreta pojavljuje se Ali-beg Firdus, zemljišni posjednik, zbog čega i pitanje agrara ulazi u pro-

agrnog pitanja, a u sklopu toga su se osvrnuli i na strane koloniste u zemlji. Oni su optuživali Zemaljsku vladu da je prilikom uvođenja gruntnice prisvojila velike komplekse zemljišta, šuma, baltalika i darovala ih strancima, besplatno ili uz vrlo neznatnu cijenu.¹²³ Prema njihovu mišljenju, ovo je bilo pogubno za domaće stanovnike koji su bili oštećeni zbog oduzete im imovine, a nedostajalo im je i dovoljno šume, ispaša i baltalika. Zbog naseljavanja stranih kolonista u kotarima Prnjavor, Bijeljina, Brčko, Gradiška i Derventa, te zbog oduzimanja "spahinjske šume", spriječeno je domaće stanovništvo da se bavi uzgojem stoke, a broj kolonista je nadmašio broj domaćeg stanovništva.¹²⁴

Svoje stavove predstavnici pokreta dodatno su razradili. Nisu prihvaćali objašnjenje Zemaljske vlade da se stranim kolonistima dijeli samo erarna zemlja, jer, prema njihovim navodima, iz erarne zemlje nije bilo provedeno izlučivanje mera i baltalika. Stranim kolonistima je davano više zemlje u odnosu na domaće (u prosjeku 21 dunum za strance, a 15 dunuma za domaće), a i uživali su razne pogodnosti. Vodstvu pokreta je, osim ove činjenice, smetala i praksa da se stranim kolonijama daju imena na stranim jezicima. Zbog svega ovoga vođe pokreta tražile su da se obustavi eksterna kolonizacija, a da dodijeljena zemlja stranim kolonistima koja je spadala u domen privatne zemlje i metruka od istih bude oduzeta, ili da se osobama koje su tvrdile da su u vlasništvu iste plati odšteta.¹²⁵ Vlada je odbila ove prijedloge. Držala je da optužbe nisu na mjestu. U pregovorima s predstavnicima muslimanskog pokreta za autonomiju dvorski savjetnik Mikuli pozivao se na statistiku: u Bosnu je do kraja 1906. godine naseljeno 2015 obitelji (10 714 osoba) na 224930 dunuma zemlje. Budući da su se ovi podaci razlikovali u odnosu na prethodnu godinu, kada je prema Izvještaju o upravljanju BiH u Bosnu naseljeno 1817 obitelji (9660 osoba) na zemlji katastarske površine od 210 892 dunuma, izražena je sumnja da je nastavljena eksterna kolonizacija, iako je oficijelno prekinuta 1905. godine. Vlada je to pravda-

gram pokreta. Usp.: N. Šehić, *Politički razvitak muslimana za vrijeme austrougarske uprave (1878-1909)*. Sarajevo, *Prilozi za istoriju Bosne i Hercegovine*, II, 1987, 270, 273-275.

¹²³ Memorandum bosanskohercegovačkog muslimanskog naroda upućen Državnim odborima ugarskog i austrijskog Sabora u Budimpešti godine 1906. Zagreb, 1906, 28.

¹²⁴ *Isto*, 28-29.

¹²⁵ Nusret Šehić, *Problem unutrašnje i spoljne kolonizacije u politici autonomnog pokreta muslimana*. Sarajevo, *Prilozi*, Institut za istoriju, 1975-1976, br. 11-12, 339-340.

la tvrdnjom da su novi doseljenici dolazili „na svoju ruku“, kod svojih rodaka i prijatelja u kotarima Derventa i Prnjavor.¹²⁶

Slične zahtjeve vođe pokreta iznijele su i 1908. godine. Međutim, tada je već došlo do preokreta na historijskoj pozornici proglašenjem aneksije Bosne i Hercegovine od strane Monarhije i izbijanjem krize vezane uz ovaj događaj.¹²⁷ Prema stranim kolonistima nepovjerenje osjećali su i muslimanski i pravoslavni stanovnici. Naime, muslimani su na aneksiju odgovorili snažnim iseljeničkim pokretom u pravcu Osmanskog carstva. Nakon njihova iseljavanja postavilo se pitanje šta će biti sa zemljom tih iseljenika. U zemlji su otvarani konzorciji koji su se bavili pitanjem kupovine ove zemlje. Čak su i strani kolonisti u Bosanskoj Gradiški imali jedan takav konzorcij. Srbi su se nastojali organizirati u nastojanju da pokupuju zemlju iseljenika kako do nje ne bi došli strani kolonisti.¹²⁸

Hrvati su sa svoje strane činili sve da ovu situaciju iskoriste za jačanje katoličkog elementa u Bosni. Posebno se vrhbosanski nadbiskup Stadler zalagao za to da treba spriječiti Srbe u kupovini zemlje od muslimana koji se namjeravaju iseliti iz Bosne. On je držao da je to zemljište pogodnije za kolonizaciju katoličkog elementa. Međutim, pri tome je Stadler mislio na naseljavanje Slovenaca koji bi dali veću potporu Hrvatima, dok austrijski Nijemci nisu dolazili u obzir jer su oni obično osniva-

¹²⁶ *Isto*, 337. Istina, u literaturi susrećemo još podataka o tome kako je proces eksterne kolonizacije nastavljen i poslije 1905. Navodno su se, prema tvrdnjama banjalučkog predstojnika, kolonisti čak i 1910. godine naseljavali u području Banje Luke. Usp.: Đorđe Mikić, O kolonizaciji stranih seljaka, 188. S druge strane, postojao je i plan u vojnim krugovima iz 1908. godine, koji je predviđao naseljavanje islužanih podoficira na području BiH. Usp. Dževad Juzbašić, O austrougarskoj kolonizacionoj politici, 495. Međutim, napominjemo da smo se u radu na izvornoj građi zaista osvjedočili da Zemaljska vlada poslije 1905. godine nije izašla u susret više niti jednom umolitelju koji se htio naseliti u Bosni na erarnom zemljištu. Ukoliko je bilo onih koji su dolazili u Bosnu i kupovali privatnu zemlju, to je bilo van kompetencija Zemljske vlade.

¹²⁷ Čestitke povodom aneksije i očitovanje lojalnosti Monarhiji bili su sadržaji telegrama koje su kolonisti Windthorta i Rudolfsthala, župnik Nack ispred Ujedinjene evangeličke općine u oblasti Banja Luka, te trapisti samostana Mariastern poslali Njegovoj Ekselenciji baronu Burianu u oktobru 1908. godine. Dokument nam je ustupio prof. dr. Zijad Šehić (ABiH, ZV, 1908, br. 6318).

¹²⁸ Tomislav Kraljačić, Iseljavanje iz Bosne i Hercegovine nakon aneksije. Sarajevo, ANU-BiH, Posebna izdanja, Knjiga XCIC, *Odjeljenje društvenih nauka*, Knjiga 29, *Naučni skup posvećen 80-godišnjici aneksije BiH*, 1991, 292-293.

li kompaktna naselja zatvorenog tipa i ne bi uopće bili zainteresirani za hrvatsko pitanje u Bosni.¹²⁹

Isusovac Anton Puntigam također se zalagao za kolonizaciju u Bosni, ali je on, za razliku od Stadlera, držao da bi ovdje bilo pogodno naseliti njemačke katolike. Svoj plan je opisao u pismu pateru Kamilu 1909. godine. Kamilo je, uvjeren da bi to moglo biti interesantno, ova pisma prosljedio Jozi Sunariću, koji je ta pisma ustupio listu "Hrvatska obrana". Ovaj list je u Puntigamovim nastojanjima vidio namjeru da se izvrši germanizacija Bosne.¹³⁰

Što se tiče stranih kolonista i novonastale situacije, zastupljeno je mišljenje da su oni iz svega svakako mogli samo profitirati. S jedne strane, mislilo se da će kolonisti imati koristi zbog iseljavanja muslimana radi kupovine njihove zemlje, dok s druge strane, postoji i mišljenje da je aneksija Bosne i Hercegovine za koloniste bila siguran dokaz da im se zemlja u budućnosti neće oduzimati.¹³¹

Međutim, priča o kolonistima u Bosni za vrijeme aneksije i krize koja je potom slijedila ima i svoje naličje. Kolonisti iz Windthorsta i Rudolfstala žalili su se na svoje susjede Srbe. Plašili su se za sebe i svoju imovinu zbog velikog pritiska koji se osjećao od strane srpskog stanovništva. Isto su osjećali i trapisti koji su od Vlade čak tražili naoružanje.¹³² I stanovnici Branjeva osjećali su izvjestan pritisak jer je u njihovom mjestu bio smješten garnizon Streifkorpsa,¹³³ koji je imao stratešku poziciju s obzirom na blizinu srpskih garnizona smještenih u Smrdan - Banji, Loznici i Lešnici.¹³⁴

Domaće stanovništvo neprijateljski se držalo prema kolonistima u vrijeme kada je u Bosni s radom počeo Sabor (od 1910. godine). Vjerovatno ohrabreni radom narodnih poslanika i njihovim angažmanom u Saboru, domaći su podizali tenzije u odnosu s kolonistima. Svjesni ovakve situacije, kolonisti su, također, bili zainteresirani za rad Sabora te su postali politički svjesniji i angažiraniji. Njihov predstavnik Max Brabez je još u februaru 1909. prosvjedovao kod Zemaljske vlade zbog toga što u

¹²⁹ Zoran Grijak, *Politička djelatnost vrhbosanskog nadbiskupa Josipa Stadlera* (rukopis doktorske disertacije). Zagreb, 2000, 747-748.

¹³⁰ Ovaj list je bio protiv naseljavanja stranih katolika, jer je podržavao HNZ na čelu s Nikolom Mandićem, koji je zagovarao istovjetnost Hrvata i Srba. *Isto*, 752, 755.

¹³¹ Dušan Drljača, Kolonizacija stranog življa u Bosni i Hercegovini krajem XIX veka s posebnim osvrtom na doseljavanje Poljaka, u: *Bosna i Hercegovina od srednjeg veka do novijeg vremena*. Beograd, Istorijski institut SANU, Zbornik radova, knjiga 12, 1995, 216.

¹³² Đ. Mikić, O kolonizaciji stranih seljaka, 190.

¹³³ Izvidničko odjeljenje.

¹³⁴ J. Heimfelsen, Die Deutschen Kolonien, 21.

anketu za pripremanje ustava nisu bili pozvani i kolonisti, podvlačeći njihov značaj i ulogu u privrednom razvoju Bosne, kao i činjenicu da su oni najpouzdaniji element austrougarske uprave. Brabez je tražio i od samog cara da se zauzme za zaštitu interesa kolonista.¹³⁵ Na isto su se pozivali i kolonisti evangelici, koji su u pismu od decembra 1908. godine zajedničkom ministru finansija Burianu iznijeli svoj zahtjev da dobiju u Saboru jedno kurijsko mjesto ili virilni mandat¹³⁶ (iako ih nije bilo dovoljno da bi ostvarili takva prava).¹³⁷ Svoj zahtjev su ponovili početkom sljedeće godine ističući kako kolonije jesu značajne i zbog plaćanja poreza.¹³⁸

U političkim krugovima Monarhije postojala su dva dijametralno različita stava o tome je li kolonistima ovakva politička aktivnost potrebna ili ne. Poslanik Austrijskog parlamenta dr. Silvester zalagao se za interese kolonista. On je isticao, također, da su kolonisti više oporezovani, da imaju veće prihode sa zemlje, te da su pismeniji od lokalnog stanovništva. Međutim, ni Zemaljska vlada ni Zajedničko ministar-

¹³⁵ Hamdija Kapidžić, *Pripremanje ustavnog perioda u Bosni i Hercegovini (1908-1910)*. Sarajevo, GDI, X, 1959, 140. Usp.: T. Kraljačić, *Kolonizacija stranih seljaka*, 121.

¹³⁶ "(...) ministar Istvan Burián se odupro zahtjevu kolonista da im se u Saboru obezbijede 2 mandata, mada je taj zahtjev podržala i austrijska vlada. On je na sastanku zajedničkih ministara 6. septembra 1909. godine izjavio da bi to narušilo princip konfesionalne podjele mandata, jer su kolonisti konfesionalno, jezički i nacionalno heterogen element, te da poželjan proces njihove asimilacije ne treba vještački usporavati. Na Zajedničkom ministarskom vijeću 18. septembra 1909. godine Burián je isticao da je u vlastitom interesu kolonista da se ne separišu i da bi bilo poželjno da što prije nestanu u domaćem elementu." Dževad Juzbašić, *Nacionalno-politički odnosi u bosanskohercegovačkom Saboru i jezičko pitanje (1910-1914)*. Sarajevo, 1999, 40.

¹³⁷ Saborski poslanik Šćepan Grdić je isticao da je evangelicima kolonistima nemoguće dati jedan mandat u Saboru, kada jedan mandat dolazi na 25 000 stanovnika, a kolonista je samo 7000. Š. Grdić, *Kolonizacija u Bosni i Hercegovini, Pregled*, br.6-7, godina III, Sarajevo, 1912, 379. U Sabor su birana 72 poslanika koji su bili podijeljeni po kurijama: I kurija-18 poslanika (od toga katolici imaju 4, muslimani 6, a srpsko-pravoslavni 8 mandata), II kurija-20 poslanika, a u III 34 (katolici 12, muslimani 18, srpsko-pravoslavni 23 mandata, s tim što 1 mandat u II kuriji pripada Jevrejima). "Pripadnici onih vjeroispovjesti, kojima nije dan samostalni mandat u saboru radi malenoga broja njihovih priznavalaca, vlasni su, da u svome prebivalištu, već prema tome kojoj kuriji pripadaju, biraju u jednome od vjerskih izbornih tijela dotične kurije." *Zemaljski ustav (štatut) za Bosnu i Hercegovinu*, Izborni red-paragrafi 5 i 11, Sarajevo, 1910.

¹³⁸ Ovaj moment o tome kako su kolonije predstavljale značajnu poreznu snagu ističe i Wieman, koji je koloniste osobno posjetio. Bernard Wieman, *Bosnisches Tagebuch*. Kempten und München, 1908, 27.

stvo finansija nisu blagonaklono gledali na buđenje političke svijesti kod kolonista jer nisu htjeli izazvati porast tenzija kod domaćeg stanovništva, a i zbog toga što su Hrvati u ustavnoj anketi iznijeli zabrinutost za opstanak hrvatskog elementa u Bosni ako se bude pružala potpora kolonistima.¹³⁹

Rad Sabora je bio poguban za strane koloniste kada je u pitanju školstvo. Pri tome se posebno misli na državne škole, jer su se privatne škole mogle održavati zahvaljujući potpori nacionalnih i konfesionalnih društava. Sabor je 1911. godine donio Nacrt Zakona o školama. Prema ovom Nacrtu, zemaljska sredstva više nisu mogla stajati na raspolaganju njemačkim školama.¹⁴⁰ Župnik Oehler se borio da nastava bar još jednim dijelom bude održavana na njemačkom jeziku u državnim školama.¹⁴¹ Vlada je u početku pristala na ovaj Nacrt, ali u praksi ove mjere nije odmah počela provoditi u djelo. Zbog ovoga je Vladu posebno kritizirao Šćepan Grđić, koji je uz to podvlačio da Vlada bolje skrbi o kolonistima jer im je dala više škola nego domaćim. Te škole su primale i subvencije, a njemačka djeca su u školama mogla učiti njemačku historiju, dok je historija Srba u školama bila zabranjena i srpska djeca o tome nisu mogla ništa naučiti.¹⁴²

Ostali interesantni podaci o njemačkim kolonijama u razdoblju 1906-1913.

A propos prethodno navedenog, ne čudi činjenica da je jedan broj kolonista odlučio potražiti svoju sreću izvan granica Bosne i Hercegovine. Neki od njih su se vratili u svoju domovinu. Međutim, neki su se odlučili za dosta udaljenija odredišta, gdje ih je čekala neizvjesnost. Najčešće su odlazili u Sjevernu Ameriku i Brazil. Zajedničko ministarstvo finansija je krajem 1912. godine otkrilo plan vlade brazilske

¹³⁹ H. Kapidžić, *Pripremanje ustavnog perioda*, 140-141.

¹⁴⁰ Sabor je još 27. augusta 1910. usvojio rezoluciju prema kojoj je srpsko-hrvatski jezik trebao biti jezik nastave u svim školama koje se izdržavaju ili subvencioniraju iz zemaljskih sredstava. Vlada tada nije ovu odluku smatrala nepravednom, iako su njome direktno bile pogođene škole kolonista. Dževad Juzbašić, *Nacionalno-politički odnosi u bosanskohercegovačkom Saboru*, 171.

¹⁴¹ Te je godine u Bosni bilo 36 škola ili školskih odjeljenja u kojima se nastava održavala na njemačkom jeziku. Na 14 kolonija bilo je raspoređeno 18 škola. Valentin Oberkersch, *Die Deutschen in Syrmien, Slawonien, Kroatien und Bosnien. Geschichte einer deutschen Volksguppe in Südosteuropa*, München, 1989, 130, 131. Usp.: F. Hoffmann, *Das Schicksal*, 25.

¹⁴² Š. Grđić, *Kolonizacija u Bosni i Hercegovini*, 378, 379.

države Pará da naseljeni kraj „Estrada de Ferro de Braganza“ naseli evropskim kolonistima, preciznije, austrijskim i ugarskim pripadnicima.¹⁴³ Nažalost, ne raspolažemo statističkim podacima koji bi nam ilustrirali intenzitet odljeva njemačkih kolonista iz Bosne.

Oni koji su ostajali nastojali su se izboriti za svoja prava i bolje uvjete života. U cilju privrednog jačanja kolonista, župnik F. W. Oehler je 1912. godine pokrenuo inicijativu osnivanja Raiffeisen zadruge. U tome je posebno iskustva imao njegov brat dr. A. Oehler. Već 1912. godine osnovano je pet Raiffeisen kasa s 316 članova, a sljedeće godine ih je bilo deset sa 716 članova.¹⁴⁴ Iste godine je u Banjoj Luci osnovano „Udruženje njemačkih seoskih kreditnih i privrednih zadruga u Bosni“. U Op-sječkom i Schutzbergu podignute su mljekarske zadruge, dok je u Banjoj Luci osnovano „Milch und Lebensmittel Gesellschaft“.¹⁴⁵

Osim toga, 1906. godine je osnovano i društvo Nijemaca, čije je sjedište bilo u Sarajevu. Ovo društvo je pred Prvi svjetski rat imalo oko 2000 članova, a pokrenulo je i dva časopisa - *Bosnische Post* i *Sarajevoer Tagblatt*.¹⁴⁶

Evangelici su do 1911. godine imali ukupno pet župnih općina. Osim prvoformiranih općina u Sarajevu, Banjoj Luci i Franz-Josefsfeldu, osnovane su općine i u Lukavcu i Schutzbergu.¹⁴⁷ Stvorila se potreba za formiranjem jedne krovne organizacije koja bi povezala spomenute crkvene općine na razini Bosne i Hercegovine. I za-

¹⁴³ Zajedničko ministarstvo je tom prilikom naglasilo da su sjeverne brazilske države nepodgovne za naseljavanje evropskih kolonista, da su posebno nepovoljne zdravstvene prilike (paludizam i malarična groznica). Kao primjer za to su navedene španjolske porodice koje su iseljene u Brazil, ali su se zbog loše klime morale vratiti. ABiH, ZVS, 1912, br. 297781, (Ovaj tekst je ZMF prosljedilo Zemaljskoj vladi pod br. 17754, 14. decembar 1912.). Usp.: F. Hoffmann, *Das Schicksal*, 49.

¹⁴⁴ V. Oberkersch, *Die Deutschen in Syrmien, Slawonien, Kroatien und Bosnien*, 164.

¹⁴⁵ *Isto*.

¹⁴⁶ Z. Krnić, *Njemačka narodna skupina u NDH*, (rukopis doktorske disertacije odbranjene na Filozofskom fakultetu u Sarajevu), Sarajevo, 1972, 18. Prema Hoffmannu, „Savez Nijemaca u BiH“ formiran je 1908. godine, a svoje je aktivnosti provodio u svim njemačkim kolonijama putem filijala. Savez se zalagao za održanje njemačkog načina života i školskih prilika. Braća Oehler su pokazala svoju aktivnost i na ovom polju. Naime, oni su vodili ogranak saveza u Banjoj Luci, a brinuli su se za izgradnju škola u Königsfeldu i Trošeljju. Župnik Oehler je pred Prvi svjetski rat osnovao i Čitalačko društvo, Putujuću biblioteku i Fotografsku centralu. F. Hoffmann, *Das Schicksal*, 58.

¹⁴⁷ *Bosnische Bote*, 1906, 159. *Bosnische Bote*, 1911, 202.

ista, uskoro je formirana „Vereinigte evangelische Pfarrgemeinden Bosniens und der Hercegovina“, a očekivala se još izrada autonomnog crkvenog statuta.¹⁴⁸

Od navedenih kolonija, status zasebnih seoskih općina imale su Schutzberg-Glogovac, Ularice, Franz-Ferdinandshöhe, Prosara, Šibovska, Vranovac. Ostale kolonije bile su frakcije drugih seoskih općina. Novosagrađenom crkvom mogla se pohvaliti jedino kolonija Glogovac; Prosara je imala provizornu bogomolju, a Šibovska malu kapelu. Naseljenici ostalih kolonija bogoslužje su obavljali u školskim učionicama ili privatnim prostorima.¹⁴⁹

U Branjevu i Šibovskoj radile su opće narodne škole s jednim njemačkim i jednim „srpsko-hrvatskim“ odjeljenjem. Škola sličnog tipa je radila i u Glogovcu, s tim da je njemački bio jezik nastave, a srpsko-hrvatski je bio obligatoran predmet. U Ularicama su kolonisti sami bili podigli školu, ali ju je kasnije preuzela Zemaljska vlada. Za ovu školu je bilo predviđeno da se u prva dva razreda uči njemački, a potom srpsko-hrvatski jezik. Dubrava, Prosara, Vranovac i Vrbaška su raspolagale privatnim, konfesionalnim školama. Kolonija Vrbovac nije imala školu, ali je dvaput sedmično dolazio učitelj iz Kadra. Djeca iz kolonije Dugo polje odlazila su u 7,5 km udaljeno Branjevo.¹⁵⁰ ■

MODALITIES OF EXTERNAL COLONISATION IN BOSNIA 1890-1914: A *CASE STUDY* ON GERMAN STATE COLONIES

Amila Kasumović

Summary

In Bosnian-Herzegovinian historiography the issue of external colonisation, particularly colonisation carried out by German ethnic element, has often been linked to political motives of the Austro-Hungarian authorities that, if simplified, could be encapsulated in the following manner: Austro-Hungarian administration was aimed

¹⁴⁸ Izvještaj o upravi Bosne i Hercegovine iz 1910, 38.

¹⁴⁹ Isto kao fusnota 38.

¹⁵⁰ *Isto*.

at settling a foreign, loyal element (German in particular) in the areas prevalingly inhabited by Orthodox Christian population, e.g. Posavina which resulted in elimination of its influence. The Landesregierung, on the other hand, always emphasised that the purpose of establishing colonies was to provide domicile peasants with higher farming skills and, since arable land was mainly located in the northern part of Bosnia, it was logical that colonies were created there. The process of creation of state-owned colonies was in full swing in the 1880s. Thus, eleven German colonies were created, with settlers from the territories of Hungary, Bukovina, Galicia, mainly the followers of Evangelical Church (Helvetians and Augsburgians). In the beginning, these settlers encountered numerous problems, such as acclimatisation, malaria, shortage of potable water, poor communications and climate disasters. Although these colonies gradually succeeded to consolidate, they never had the status of private colonies that experienced great progress in the true sense of the word "Musterkolonien". Relationship between these colonists and the Provincial Government was regulated by the contracts on lease of land that determined the rights and duties of settlers, so that settlers who had spent ten years diligently cultivating the land they had got on lease were entitled to assume the right to that land and could apply for ownership right over the plots of land they had cultivated. This was the most significant process that occurred in the state-type colonies at the beginning of the 20th century ■